

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta
Katedra sociální pedagogiky

Postavení seniorů ve společnosti

Diplomová práce

Autor:	Bc. Martina Miřejovská
Studijní program:	Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Sociální pedagogika
Vedoucí práce:	PhDr. Miroslav Kadlčík

Zadání diplomové práce

Autor: Bc. Martina Miřejovská

Studium: P13131

Studijní program: N7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Sociální pedagogika

Název diplomové práce: **Postavení seniorů ve společnosti**

Název diplomové práce AJ: The Position of Senior Citizens within the Society

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Teoretická část diplomové práce zaměřena na charakteristiku pojmů stáří, stárnutí z hlediska biologického, psychického, sociálního i demografického. Zabývá se postavením seniorů v dějinném procesu a v současné společnosti, ageismem, životním stylem seniorů, jejich socioekonomickou a zdravotní situací atd. Záměrem výzkumného šetření, za použití metody polostrukturovaných rozhovorů se seniory, je analyzovat názory a postoje respondentů z pohledu jejich vnímání postavení osob důchodového věku v současné společnosti.

Anotace:

Teoretická část diplomové práce zaměřena na charakteristiku pojmů stáří, stárnutí z hlediska biologického, psychického, sociálního i demografického. Zabývá se postavením seniorů v dějinném procesu a v současné společnosti, ageismem, životním stylem seniorů, jejich socioekonomickou a zdravotní situací atd. Záměrem výzkumného šetření, za použití metody polostrukturovaných rozhovorů se seniory, je analyzovat názory a postoje respondentů z pohledu jejich vnímání postavení osob důchodového věku v současné společnosti.

Garantující pracoviště: Katedra sociální pedagogiky,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Kadlčík

Oponent: PaedDr. Monika Žumárová, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 7.1.2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Chotěboři dne 25.11.2016

Poděkování

Děkuji PhDr. Miroslavu Kadlčíkovi za odborné vedení mé diplomové práce, za poskytování cenných rad a připomínek při jejím zpracování.

Rovněž děkuji všem osloveným občanům – informantům, kteří se zúčastnili výzkumného šetření a přispěli tak k vypracování empirické části práce.

Děkuji též své rodině, přátelům a kolegům za pomoc a podporu po celou dobu mého studia.

Anotace

MIŘEJOVSKÁ, Martina. *Postavení seniorů ve společnosti*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2016. 77 s. Diplomová práce.

Teoretická část diplomové práce je zaměřena na charakteristiku pojmů stáří, stárnutí z hlediska biologického, psychického, sociálního i demografického. Zabývá se postavením seniorů v dějinném procesu a v současné společnosti, ageismem, mýty a předsudky, utvářením postojů k seniorům, jejich autonomií atd. Z teoretické části diplomové práce vychází empirická část, jejímž cílem a podstatou výzkumného šetření je zjistit a analyzovat konkrétní faktory podílející se na vnímání postavení osob důchodového věku v současné společnosti.

Klíčová slova: gerontologie, stáří, stárnutí, senior, ageismus, společnost

Annotation

MIŘEJOVSKÁ, Martina. *The Position of Senior Citizens within the Society*. Hradec Králové: Pedagogical Faculty, University of Hradec Králové, 2016. 77 pp. Diploma Dissertation Degree Thesis.

The theoretical part of my dissertation focuses on the characteristic of the terms „old age“ and „growing old“ from the point of biological, psychological, social and demogrfaphical views. It deals with the status of the seniors in the historical process and in the current society, with the ageism, myths and prejudices, with the formation of the attitudes towards the seniors, with their autonomy etc. The empirical part of my dissertation proceeds from the theoretical part. Its aim and the substance of the research is to find out and analyse the specific factors which take part in the viewing of the status of the persons in the retirement age in the current society.

Keywords: gerontology, old age, growing old, senior, ageism, society

Obsah

Úvod.....	8
1 Definice stáří a stárnutí.....	9
1.1 Teorie stárnutí	10
1.2 Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí	12
1.3 Senior	13
2 Klasifikace a dělení stáří	14
2.1 Kalendářní stáří	15
2.2 Demografické stáří	16
2.3 Biologické stáří	17
2.4 Sociální stáří.....	19
2.5 Psychologické stáří.....	21
2.6 Funkční stáří.....	23
3 Příprava na stáří a jeho zvládání.....	24
4 Ageismus	26
4.1 Definice ageismu.....	26
4.2 Mýty, předsudky, stereotypy.....	28
4.3 Společenské projevy ageismu	30
5 Postavení seniorů ve společnosti	32
5.1 Postavení seniorů ve společnosti v dějinném procesu	32
5.2 Postavení seniorů v současné společnosti	33
5.3 Penzionování jako sociální jev.....	35
5.4 Utváření postojů společnosti k seniorům	36
5.5 Mezigenerační naslouchání.....	37
5.6 Péče o seniory jako forma společenského zájmu	38
5.7 Autonomie seniorů ve společnosti	40

5.8	Vybrané ukazatele postavení seniorů ve společnosti	41
5.8.1	Bydlení seniorů.....	41
5.8.2	Senioři a vzdělávání	42
5.8.3	Prezentace seniorů v médiích	44
5.8.4	Rodina versus senioři	45
5.8.5	Věková segregace.....	47
6	Empirická část	49
6.1	Kvalitativní výzkumného šetření	49
6.2	Metoda sběru výzkumných dat	50
6.3	Metoda analýzy výzkumných dat.....	50
6.4	Cíle výzkumného šetření.....	51
6.4.1	Výzkumné otázky.....	52
6.5	Výzkumný soubor	53
6.5.1	Kritéria výběru informantů.....	53
6.5.2	Struktura rozhovorů.....	54
7	Rozhovor s Jiřinou.....	55
7.1	Charakteristika informantky Jiřiny	55
7.2	Hlavní schéma rozhovoru s Jiřinou.....	56
7.2.1	Interpretace tématu Vliv studia a zaměstnání.....	56
7.2.2	Interpretace tématu Vliv rodiny na současný život seniora	60
7.2.3	Interpretace tématu Zdravotní stav ve vztahu k současnému životu seniora	61
7.2.4	Interpretace tématu Život na vesnici versus život ve městě.....	63
8	Rozhovor s Jaroslavou.....	64
8.1	Charakteristika informantky Jaroslavy	65
8.2	Hlavní schéma rozhovoru s Jaroslavou.....	65
8.2.1	Interpretace tématu Vliv studia a zaměstnání.....	66

8.2.2	Interpretace tématu Velká rodina	67
8.2.3	Interpretace tématu Život na vesnici versus život ve městě	69
9	Rozhovor s Evou	71
9.1	Charakteristika informantky Evy	71
9.2	Hlavní schéma rozhovoru s Evou	71
9.2.1	Interpretace tématu Otec pedant, manžel alkoholik	72
9.2.2	Interpretace tématu Nová rodina	73
10	Shrnutí.....	75
	Závěr	77
	Použitá a prostudovaná literatura.....	79
	Online zdroje.....	84
	Přílohy.....	85

Úvod

Problematika postavení seniorů ve společnosti a jejich kvality života v postproduktivním věku je aktuální a v dnešní době stále více diskutovaná vzhledem k celkovému stárnutí populace, a to především v hospodářsky vyspělých zemích.

Lze předpokládat, že tento demografický vývoj bude i nadále pokračovat. Proto se politikové, ekonomové a další odborníci z České republiky a ze všech zemí západních kultur shodují v tom, že je zapotřebí připravit se na tyto změny ve společnosti a pokusit se předejít případným problémům s touto situací spojeným. V diskuzích o stárnutí populace se poměrně často objevují obavy, které se dotýkají především finančního rozpočtu dané země a změn v oblasti trhu práce, jež se v důsledku tohoto demografického vývoje pravděpodobně v následujících letech projeví. Tento vývoj by mohl negativně poznamenat ekonomiku vyspělých zemí.

Tato práce je zaměřena na seniory, kteří už si na svůj změněný sociální status spojený s odchodem do důchodu zvykli, přijali nové životní role a žijí plnohodnotný život s ohledem na životní stadium, ve kterém se nacházejí. Především mě zajímaly faktory, které ovlivnily a ovlivňují subjektivní pocit spokojenosti žen seniorek.

Práce byla rozdělena na dvě části teoretickou a empirickou. V teoretické části se s oporou o odbornou literaturu zabývám pojmy stáří a stárnutí. Zvláštní pozornost věnuji pojmu ageismus a postavení seniorů ve společnosti.

Empirickou část tvoří analýza tří polostrukturovaných rozhovorů se seniorkami. Informantkami byly seniorky ve věku šedesát osm až sedmdesát dva let. Všechny žijí v manželském svazku. Dvě informantky žijí na vesnici a třetí ve městě. Informantky na venkově žijí v rodinných domcích, ve kterých prožili celý život (či alespoň podstatnou část své dospělosti). Třetí informantka žije ve městě v panelovém domě.

Cílem práce je posouzení postavení seniorů ve společnosti a kvalita jejich života, včetně faktorů podílejících se na vnímání postavení osob důchodového věku v současné společnosti.

Zvolen byl kvalitativní přístup, k výzkumnému šetření byly použity polostrukturované rozhovory se seniory. Pro vyhodnocení rozhovorů byla použita metoda IPA.

1 Definice stáří a stárnutí

„Být starý je krajně nepopulární. Lidé, jak se zdá, neberou na zřetel, že nedokázat zestárnout je stejně hloupé jako neumět odrůst dětským botičkám.“ (Jung, 1995, s. 112)

„Stáří může také přinášet ovoce, které se jmenuje moudrost, shovívavost nebo třeba humor, tichost, schopnost vidět věci a lidi do hloubky, rozeznávat určitá pozitiva v samotě, nacházet smysl života a smrti.“ (Pichaud, Thareauová 1998, s. 14)

Ke značně diskutovaným tématům od samotného počátku lidstva patří právě stáří a stárnutí. Oba tyto pojmy se týkají života každého člověka. Stáří, konečná etapa života člověka, je přirozenou a nedílnou součástí lidského života. Neexistuje jediná celosvětově uznávaná definice stáří. Rovněž autoři odborné literatury se v definici stáří a stárnutí v mnohých pojetích liší.

Počátky gerontologie – vědy o stárnutí a stáří sahají až do starověku. Představy o stáří a stárnutí měli již staří Řekové. Aristoteles a Seneca se domnívali, že stáří je nevyléčitelnou chorobou. Zatímco Galén pokládal na základě svých klinických pozorování stárnutí za děj fyziologický a přirozený. Zdůrazňoval, že je nutné tyto pochody odlišit od procesů patologických.

Erik H. Erikson v rámci vývojové psychologie rozděluje život člověka do osmi stádií, která nazývá **osm věků člověka**. Právě osmou fází života člověka nazývá **fázi integrity proti zoufalství**. I toto stádium života charakterizuje konfliktem dvou tendencí, pozitivní a negativní. Jde o období stáří, kdy by měl člověk dosáhnout pocitu integrity, vyrovnáním a přijetím vlastního prožitého života.

K vysvětlení změn, které jsou příčinou stáří a stárnutí, změn, které nastupují ihned po narození, pokračují vývojem a zráním individua do značné míry svými poznatky přispěli I. B. Fischer, Ch. W. Hufenland, S. P. Botkin, I. I. Mečnikov, Ch. Brown-Sequard, M. Bürger a další (Jedlička a kol., 1991, s. 6).

Vágnerová (2000, s. 443) uvádí, že vztah současné společnosti vůči starým lidem a stáří není příliš pozitivní. Toto období je považováno za část lidského života, kdy člověk chátrá, v lepším případě se udržuje ve stavu, v kterém byl dříve. Hodnotový systém společnosti domnívající se, že kompetence a zkušenosti starých lidí ztrácejí svůj význam, zdůrazňující zachování všech biologicky podmíněných kompetencí, které mají mladí, staré lidi značně znevýhodňuje.

Odborníci Světové zdravotnické organizace definují stařecký věk jako období, ve kterém se poškození fyzických či psychických sil stává manifestní v porovnání s předchozími roky života (Haškovcová, 2010, s. 49).

1.1 Teorie stárnutí

Lidé se dříve dožívali nižšího věku než v současnosti. Díky stále se zlepšující a vyvíjející zdravotní péči se zvyšuje průměrná délka života a prodlužuje se i tzv. střední věk.

Z hlediska genetického, jež vychází z poznatků ověřených statistickými údaji, Jedlička a kol. (1991, s. 6) konstatoval, že dožívají-li se rodiče vysokého věku, dožívají se vysokého věku i jejich děti.

Z demografického hlediska je stárnutí definováno jako „*proces, v jehož průběhu se postupně mění věková struktura obyvatelstva určité geografické jednotky takovým způsobem, že se zvyšuje podíl osob starších 60 nebo 65 let a snižuje se podíl osob mladších 15 let.*“ (Rabušič, 1995, s. 12)

Z hlediska fyziologického je stárnutí podle Langmaiera a Krejčířové (1998, s. 184) „*souhrn změn ve struktuře a funkcích organismu, které podmiňují jeho zvýšenou zranitelnost a pokles schopností a výkonnosti jedince a které kulminují v terminálním stádiu a ve smrti.*“

Stárnutí je podle Dessaintové (1999) přirozený proces, kdy jsou ohroženy některé faktory, např. ztráta vitality, oslabování imunity, stárnutí nervové soustavy atd. V procesu stárnutí nastávají ať již dříve, či později, změny povahy biologické, sociální i psychické. Je nezbytné, aby byl člověk na tyto změny připraven a chápal je jako přirozenou součást života.

Jak uvádí Ian Stuart-Hamilton (1999, s. 18), můžeme se zaměřit na charakteristiky vyzorované u starého člověka. Existují znaky, které souvisejí se skutečnostmi relativně vzdálenými. Jsou jimi například **vzdálené (distální) efekty stárnutí** – ztráta pohyblivosti zapříčiněná obrnou v dětství. Nebo znaky, jejichž důsledek spočívá v aktuálnějších dějích – **časově blízké (proximální) efekty stárnutí** – ztráta pohyblivosti zapříčiněná zlomeninou končetiny. Charakteristiky stárnutí je možné pozorovat z hlediska pravděpodobnosti, tím, že je sdílejí jiní staří lidé.

- **univerzální znaky stárnutí** – např. vrásčitá kůže – sdílejí je všichni staří lidé,
- **probabilistické znaky stárnutí** – např. artróza – tyto znaky jsou pravděpodobné, ne však univerzální.

Podle Ian Stuarta-Hamiltona lze výše uvedené termíny srovnávat s podobnými pojmy, jako jsou:

- **primární stárnutí** – tělesné znaky stárnoucího organismu,
- **sekundární stárnutí** – znaky vyskytující se ve stáří častěji, ne vždy jsou jeho doprovodným jevem.

Jiní vědci hovoří ještě o **terciárním stárnutí**, jímž mají na mysli prudký a zjevný tělesný úpadek, který bezprostředně předchází smrti.

„Stárnutí je obecně biologickým jevem“ (Mühlpachr, 2009, s. 27). Z pohledu populačního jde o specifickou lidskou záležitost. Malíková (2011) se domnívá, že příčiny stárnutí lze vysvětlit z pohledu biologických změn a sociálních a psychologických jevů.

„Dnešní lidé by mohli být spokojeni, protože se jim reálně vyplily touhy předchozích generací: ve srovnání s nimi žijeme nejdéle. Jenže spokojeni zase nejsme a toužíme po dalším prodloužení.“ (Haškovcová, 2010, s. 25)

Křivohlavý (2011) uvádí, že prodlužující se délka středního věku by mohla člověka děsit představou, že bude déle starším. Avšak opačně zase těšit, že bude na světě delší dobu po boku svých blízkých.

Jak uvádí Mühlpachr (2004), v průběhu individuálního fyziologického procesu stárnutí všechny živé organismy. V tomto procesu stárnutí (gerontogeneze) dochází ke změnám tělesných struktur. Proces stárnutí je procesem neodvratitelným. Jeho zpomalení prostřednictvím zdravého způsobu života, jímž je pravidelný pohyb a správná životospráva, často překazí genetická výbava, která v životě člověk zastává významnou roli.

Autoři odborné literatury se však shodují v tom, že stárnutí (senescence) je fyziologickým procesem, jemuž se nemůže vyhnout žádný člověk (Příbyl, 2015).

1.2 Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí

Záměrem nového strategického dokumentu nazývaného Národní akční plán podporující pozitivní stárnutí pro období let 2013 až 2017 (dále jen Akční plán) je zaměřen na komplexní přístup k řešení problematiky stárnutí české populace. Zajištění ochrany a dodržování lidských práv starších osob a seniorů je základním rámcem tohoto plánu. Akční plán je zaměřen na naplňování politických, sociálních, občanských, kulturních a ostatních práv seniorů a starších osob. Dále se mimo jiné zabývá podporou aktivního podílu na rozvoji občanské společnosti, podporou mezigeneračních vztahů a účasti na trhu práce (Národní akční plán).

Níže uvedené oblasti charakterizují priority Akčního plánu:

- **Zajištění a ochrana lidských práv starších osob** – zajištění kvalitní osvěty pro veřejnost a cíleného vzdělávání pro zástupce veřejné správy, jenž zajistí obeznámení se specifiky seniorské populace; prohloubení informovanosti seniorů o svých právech a možnostech obrany; důraz na vzdělávání osob pečujících o seniory; zajištění spolupráce mezi veřejnou správou, nestátními organizacemi a seniory.
- **Celoživotní učení** – rozšíření osvěty týkající se celoživotního učení; podpora vzdělávacích aktivit pro seniory a zajištění rovných příležitostí v přístupu k celoživotnímu učení; posilování úcty a respektu ke stáří a mezigeneračních vztahů v rámci počátečního vzdělávání.
- **Zaměstnávání starších pracovníků a seniorů ve vazbě na systém důchodového pojištění** – zajištění informovanosti o důchodových právech a důchodové reformě; snaha zamezovat výskytu věkové diskriminace na trhu práce a podporovat prodlužování pracovní kariéry.
- **Dobrovolnictví a mezigenerační spolupráce** – posilování mezigeneračních vztahů, podpora aktivního zapojování seniorů do společnosti se zaměřením na dobrovolnictví a aktivizaci seniorů.
- **Kvalitní prostředí pro život seniorů** – zajištění kvalitního prostředí pro seniory (odpovídající úroveň bydlení, sociálních a zdravotních služeb či zabezpečení dopravní obslužnosti); minimalizace negativních projevů společnosti vůči stáří a vytváření a podpora pozitivního obrazu stárnutí.

- **Zdravé stárnutí** – podpora zdravého životního stylu a tvorba preventivních programů (nejen pro starší generace, ale především pro děti a mladistvé); zajištění zdravých podmínek a prostředí ve školách, zaměstnání a komunitách.
- **Péče o nejkřehčí seniory s omezenou soběstačností** – zajištění zefektivnění poskytování sociální zdravotní péče; rozvíjení specializované péče; zajištění dostupnosti a odpovídající kvality poradenských služeb; podpora při zapojování rodiny a rodinných příslušníků do poskytovaných služeb (podpora při jejich vzdělávání, zajištění psychologického poradenství, atd.) (Národní akční plán).

1.3 Senior

„Senior je člověk završující životní fázi se specifickým postavením ve společnosti.“ (Sak, Kolesárová, 2012, s. 25)

Čevela, Kalvach, Čeledová (2012, s. 27) uvádějí: *„Senioři se mezi sebou navzájem dramaticky liší věkem (reálné rozpětí 60-110 let), zdravotním i funkčním stavem, životním stylem, rodinným zázemím, ekonomickými podmínkami, lokalitou i bytovými podmínkami, sociální sítí, vzděláním, životními a pracovními zkušenostmi, zájmy, hodnotovým systémem, osobnostními rysy, prioritami, představami o dalším životě i dalšími závažnými okolnostmi. Obecně lze říci, že seniorská populace je velmi heterogenní.“*

Na základě periodizace věku, které stanovila Světová zdravotnická organizace (WHO), počíná 60. rokem života rané stáří. Z toho vyplývá, že každého jedince ve věku 60+ lze považovat za seniora. Senioři se dožívají vyššího věku v souvislosti s prodlužováním délky života. Seniorská populace se vzájemně odlišuje celou řadou aspektů, ať již kalendářním věkem, funkční zdatností, zdravotním stavem, ale i vzděláním, životními zkušenostmi, rodinným a sociálním zázemím, finanční situaci atd. Ovšem tvrzení, že odchodem do důchodu dochází ke změnám v oblasti socializace, je validní pro všechny seniory.

Senioři, též označováni jako důchodci či penzisté, tvoří skupinu populace, která dosáhla důchodového věku, ve většině případů je postavena mimo pracovní proces a proto je jejím jediným příjmem starobní důchod (penze). *„Starobní důchod je základní dávkou při ztrátě příjmu z důvodu stáří.“ (Goldmann, 1999, s. 30)*

2 Klasifikace a dělení stáří

Z hlediska mnohočetnosti, individuálnosti změn, příčin a projevů života je charakteristika stáří velmi obtížná. Napříč různými relevantními obory je stáří rozděleno na různé typy a jsou rozlišena jednotlivá období stáří. V soudobé společnosti existuje celá řada pohledů na stáří.

V mnoha lidech vyvolává stáří, označované poslední etapou života, strach. Jedná se o věkovou kategorii, ve které se prolínají sociologická hlediska s hledisky biologicko-medicínskými, o věkovou kategorii, již jsou přisuzovány určité sociální normy (Rabušič, 1995).

Venglářová (2007) považuje jedinečným život každého člověka. S přibývajícím věkem se však objevují společné, navzájem propojené prvky způsobující změny projevující se v rovině tělesné, psychické i sociální.

V odborné literatuře je uváděno, že stáří (senium) počíná 75. rokem života a období od 60 do 74 let je označováno jako rané stáří (Haškovcová, 2010). V posuzování stáří neměl být brán zřetel pouze na reálný věk, měla by být posuzována i subjektivní kritéria. Podle Křivohlavého (2011) existují následující měřítka, na základě kterých lze rovněž vymezit pojem stáří, a to:

- chronologický věk,
- biologický stav organismu,
- psychické zdraví,
- kognitivní výkonnost,
- produktivita a sociální kompetence,
- kvalita sebeovládání,
- spokojenost s životem.

Podle Příbyla (2015), který tvrdí, že žádnou definici stáří a stárnutí nelze považovat za obecně platnou, prý existuje téměř tři sta vymezujících definic stáří a stárnutí.

V 90. letech 20. století byl Světovou zdravotnickou organizací (WHO) nahrazen pojem zdravé stárnutí pojmem aktivní stárnutí, který představuje ve svém spojení zdraví a aktivitu (Petrová Kafková, 2013).

V průběhu let se měnily věkové hranice definující jednotlivá věková období. Nejčastěji se však v odborné literatuře stáří dělí na kalendářní, biologické a sociální a dále se vyskytuje i dělení na psychologické, funkční, demografické atd.

2.1 Kalendářní stáří

Kalendářní, chronologické či matriční stáří vymezuje datum narození, odpovídá fakticky prožitému času a nepostihuje individuální rozdíly mezi jedinci.

Německý lékař Albrecht von Haller rozčlenil v 18. století lidský život na 9 fází. Věk 63 a více let označil za stáří. Americká psycholožka Elizabeth B. Hurlocková v polovině 20. století označila věkem stáří období 60-ti let a více. Světová zdravotnická organizace přijala v 60. letech 20. století obecně uznávané členění lidského věku, a to bylo akceptováno i OSN v r. 1980.

Periodizace věku člověka dle WHO:

- 0-14 let dětský
- 15-29 let mladý
- 30-44 let dospělý
- 45-59 let střední věk
- 60-74 let časné stáří
- 75-89 let vlastní stáří
- 90 a více let dlouhověkost (Kalvach, Zadák, Jirák a kol., 2004).

Vzhledem k měnícím se životním podmínkám, demografickému vývoji a zlepšujícímu se stavu ve stáří, kdy vlastní stáří se považuje od 75 let, se stále více autorů odborné literatury v současné době přiklání k následujícímu členění stárnoucí lidské populace:

- 65-74 let mladí senioři (young-old)
- 75-84 let staří senioři (old-old)
- 85 a více let velmi staří senioři (oldes-old, very old-old) (Příbyl, 2015).

2.2 Demografické stáří

V současné době se demografické stárnutí jeví jako jedna z nejdiskutovanějších společenských otázek. V procesu demografického stárnutí se mění věkové rozložení obyvatelstva. Podíl seniorů v populaci se zvyšuje, kdežto podíl dětí mladších 15 let se snižuje, což zapříčiňuje, že starší věkové skupiny rychleji početně narůstají oproti populaci jako celku.

I když vztahy biologického stáří jedince a demografického stáří společnosti jsou úzce propojeny, vzájemně se odlišují. Demografické stáří společnosti je determinováno biologickým stářím individuí, spolu s ostatními sociálními faktory.

Pouze a jedině z kalendářního věku jednotlivých osob vychází poznatky o demografickém stáří. Demografické stáří nelze zaměňovat se stářím biologickým. Nejběžněji používaným ukazatelem a stupněm demografického stáří je podíl osob vyššího věku na celkový počet obyvatelstva v populaci. 65 let je dolní hranice vyššího věku, jehož určení bylo nezbytné právě k výpočtu podílu osob vyššího věku na celkovém počtu obyvatelstva.

Rovněž na základě klasifikace OSN pro stanovení stupnice demografického stáří (65+) na celkový počet populace je demografické stáří vyjádřeno zastoupením 7 a více % osob starého obyvatelstva ve společnosti. Na základě studií OSN měla Evropa v roce 1995 demograficky nejstarší obyvatelstvo, a to s 13,8 %. Zastoupení téměř 7% osob ve věku 65+ mělo obyvatelstvo celého světa (Zavázalová, 2001, s. 10-17).

Z výsledků dalších šetření zaznamenaných v tabulkách Eurostatu rostl v Evropě podíl osob starších 65 let následně: rok 2000 16,2%, rok 2010 nárůst na 18,3%.

Graf Českého statistického úřadu z roku 2015 porovnává stav demografického stáří populace evropských zemí v letech 2004 a 2014 (Graf č. 1). Spodní hranicí stanovující demografické stáří je hranice 12%. Kromě Albánie a Turecka tuto hranici v roce 2004 překročily všechny evropské státy. Demografické stáří bylo v roce 2004 v České republice na hodnotě 14%. Hodnoty zaznamenané v roce 2014 ukazují, že hranici 12% překročily již všechny státy Evropy. V České republice bylo v roce 2014 zastoupení osob ve věku 65 let a více na 17,4% (Graf č. 2).

Demografické stárnutí měříme pomocí indexu stáří (is) – poměr dětské složky v populaci (0-14) k postreprodukční složce (50+). K demografickému stárnutí populace dochází v důsledku změn v charakteru demografické reprodukce, kde postreprodukční

složka převažuje nad dětskou složkou. Mění se při něm zastoupení dětské a postreprodukční složky v populaci, a to vzhledem k poklesu porodnosti, zlepšování úmrtnostních poměrů a prodlužování naděje na dožití. Zvyšuje se podíl starých osob v populaci.

Procentuální zastoupení postreprodukční složky a dětské složky v letech 1950-2010 v České republice vyjadřuje (Tabulka č. 1). Tato tabulka vypovídá o údajích sledovaných v průběhu 60-ti let. Data z ní vyplývající, jsou zřejmá. Ve sledovaném období došlo k nárůstu postreprodukční složky obyvatel ve věku 65 let a více o téměř 8%, zatímco k poklesu dětské složky vymezené věkem 0-14 let, a to přibližně o 12%. Údaje z roku 2010 v České republice: 14,2% populace - podíl dětí ve věku 0-14 let a 15,5% - podíl osob ve věku 65 let a více.

Podíl dětské složky dle prognózy Českého statistického úřadu bude v roce 2065 činit 13,2% populace a podíl osob 65 let a více dle téže prognózy v tomtéž roce bude činit 32,2% populace (Graf č. 3 a Graf č. 4).

Český statistický úřad prostřednictvím stromu života informuje rovněž o zastoupení jednotlivých věkových skupin v České republice (Graf č. 5).

Hlavní příčinou demografického stárnutí je spolu s poklesem porodnosti trvalý pokles specifických měr úmrtnosti vedoucí k prodlužování naděje dožití a tím k častějšímu dožívání se vyššího a vysokého věku. Důsledky demografického stárnutí se dotýkají všech sfér sociálního a ekonomického vývoje a nejčastější obavy vyvolávané změnou věkové struktury se pojí s udržitelností financování důchodového systému, růstem nákladů na sociální zabezpečení a zdravotní péči a nedostatkem pracovních sil na trhu práce. Proces populačního stárnutí se nicméně promítá též do postavení seniorů ve společnosti i do sféry soukromé, do mezigeneračních vztahů a vztahu uvnitř rodiny.

2.3 Biologické stáří

Involuční změny u jedince, jako např. snížení funkční zdatnosti, změny v adaptačních, funkčních a regulačních mechanismech organismu, atrofie, je nazývána jako biologické stáří. Míra těchto změn je odlišná u lidí různého kalendářního věku. Tyto popsané změny často vyvolávají pro stáří typická onemocnění, např. aterosklerózu (Kolesárová, Sak, 2012).

Se stářím jsou obvykle nejčastěji spojovány biologické změny, které jsou nejvíce zjevné. Tyto vývojové změny organismu se odehrávají na organické úrovni (Jarošová, 2006).

Biologické změny lze v období stárnutí pozorovat ve všech buňkách a tkáních, nejvýrazněji v endokrinní a nervové soustavě. Nejsou výjimečné ani změny degenerativní, stejně tak jako pokles funkce metabolismu (Oravcová, 2006).

Gregor (1990) tyto změny charakterizuje jako opotřebenost orgánů, pokles adaptačních biologických mechanismů a zpomalení látkové přeměny. Změny struktury organismu a zpomalování životních funkcí přináší fyzické stárnutí (Pichaud, Thareauová, 1998).

Weber (2000) hovoří ve vztahu k lidem vyššího věku rovněž o polymorbiditě, kdy tito jedinci trpí různými onemocněními ve větší míře. Podle Kalvacha (2004) dochází s přibývajícím věkem ke snižování tělesné výšky a přibývání tělesné hmotnosti. Postupně ubývá svalové hmoty a vytrácí se fyzická síla. Pozorovatelné jsou změny v chůzi a postoji. Ve smyslové oblasti, jako je zrak, sluch, čich a chuť dochází k otupování vnímání.

V průběhu života se nakumulují vnější činitelé podmiňující tělesné změny, které jsou však ovlivněny zejména genetickými dispozicemi. Tyto biologické změny jsou z pohledu času, rozsahu a závažnosti projevů individuální (Vágnerová, 2007).

Podle Venglářové (2007) se u lidí ve vyšším věku ve větší míře a objevují následující biologické změny:

- změny vzhledu,
- degenerativní změny činnosti smyslů (zrak, sluch, čich, chuť),
- změny termoregulace,
- úbytek svalové hmoty,
- změny v činnosti trávicí a vylučovací soustavy,
- změny sexuální aktivity.

Dvořáčková a Hrozenská (2013) charakterizují biologický věk jako důsledek geneticky řízeného procesu, působení vnějšího prostředí a způsobu vedení životního stylu.

Objevují se i změny motorického systému, neboť klesá elasticita svalů tohoto centra. V důsledku snížení motorických funkcí mnohdy dochází ke komplikovaným úrazům. U seniorů se tyto úrazy hojí obtížněji než u mladých lidí.

2.4 Sociální stáří

Významným zdrojem sociální identity se v současné společnosti stává věk. Způsob jakým se k seniorovi společnost chová, určení jeho statusu souvisí s tzv. procesem zvyznamňování věku (Trusínová, 2012).

V rámci sociálního stáří nastávají zásadní sociální změny související s dosažením věku, kdy jedinec odchází do starobního důchodu. „*Starobní důchod je základní dávkou při ztrátě příjmu z důvodu stáří. Právní úprava této dávky je dána zákonem č. 155/1955 Sb., O důchodovém pojištění*“ (Goldmann, 2006, s. 42)

Sociální stáří se tak stává sociální událostí řešící postavení člověka ve společnosti, při němž dochází ke snížení či ztrátě společenské prestiže. Mění se způsob života, ekonomického zajištění, neboť člověk pracující přijímá pro něho roli novou, roli seniora. Mnohdy se jedinec s rolí seniora těžce sžívá. Důvody mohou být různé – pocit zbytečnosti z nové sociální role, pocit osamění, přílišný nadbytek volného času atd. (Mlýnková, 2011).

Hrozenká a Dvořáčková říkají, že sociální stáří „*zahrnuje přítomnost, resp. nepřítomnost životního programu a do jisté míry závisí na důchodovém věku.*“ (Hrozenká, Dvořáčková, 2013, s. 13)

Sociální život, jeho vývoj a sociální aspekty s ním související podle Mühlpachra (2004) lze periodizovat do čtyř věků, z nichž seniorů se týká třetí věk (postproduktivní) a věk čtvrtý (fáze závislosti).

- **první věk (předproduktivní)** – období dětství a mládí, označované za období vývoje, růstu a získávání zkušeností;
- **druhý věk (produktivní)** – období dospělosti, které je charakterizováno biologickou, sociální a ekonomickou produktivitou;
- **třetí věk (postproduktivní)** – období bez produktivity mající tendenci k minimalizaci potřeb, podceňování a diskriminaci;
- **čtvrtý věk (fáze závislosti)** – název tohoto věku nekoresponduje s ideou zdravého a úspěšného stárnutí až do pozdního věku.

Třetí věk je podle Hasmanové Marhánkové (2013) charakterizován jako koncept aktivního stáří, kdy je možnost redefinovat význam stáří. Na rozdíl od hrozby, kterou reaguje demografická panika na stárnutí populace.

Křivohlavý (2011) poukazuje na skutečnost, jak je nutné vážit si a oceňovat moudrosti starých lidí, která se podílí na kulturním dědictví. Staří lidé totiž ve třetí fázi svého života zrají jak kulturně, tak osobnostně v celistvého, harmonického jedince.

V každém věku člověka však nastávají velmi deprimující chvíle, kdy „odcházejí“, umírají, lidé v jeho okolí, lidé stejného věku. Senioři tyto okamžiky prožívají ještě mnohem citlivěji. Obzvláště těžce nesou ztrátu svého životního partnera a vyrovnávání se s tímto faktem u nich bývá velmi nesnadné. Jsou to časové úseky, kdy jedinec pociťuje tzv. generační osamělost (Jarošová, 2006). Jak uvádí Vágnerová (2007), v těchto etapách života ztrácejí smysl života a perspektivu budoucnosti.

„Prevenčí izolace a osamělosti ve stáří jsou kvalitní mezilidské vztahy a především funkční rodina seniora.“ (Jarošová, 2006, s. 31)

S postupným úbytkem či ztrátou fyzických a psychických sil se senioři stávají závislými na svém okolí, bez jeho pomoci jsou v mnoha případech bezmocní. Tyto aspekty a obavy ze samoty a sociální izolace mohou ještě více přispět ke zhoršujícímu zdravotnímu stavu jedince a postupně vést k omezení kontaktů s blízkými ostatní veřejností (Malíková, 2011).

Zavázalová (2001) se s tímto tvrzením ztotožňuje. Říká, že v období života seniora, kdy je již nesoběstačný, stává se funkční rodina zárukou jeho fyzické, psychické i hmotné pomoci. Rovněž sousedé zastávají v životě seniora významnou úlohu.

Zásadní úlohu v tomto životním období sehrává primární rodina, v níž senior získává schopnost adaptovat se na nové zátěžové situace, sžít se se současným způsobem života, kde se učí utvářet si vztahy k ostatním lidem

Důležitou roli ve čtvrtém věku člověka sehrává přítomnost zvířete v domácnosti, zejména psa či kočky. Dalšími významnými činiteli jsou televize, rádio, počítač s internetem, telefon atd., které napomáhají získávání a udržování nezbytných sociálních kontaktů (Vágnerová, 2007).

2.5 Psychologické stáří

Venglářová (2007) uvádí, že psychologické stáří koresponduje se subjektivními pocity a náladami jedince. Psychologické stárnutí se vyznačuje změnami psychických funkcí a osobnostních rysů, emoční labilitou, nedůvěřivostí vůči okolí a sníženou sebedůvěrou, složitým osvojováním si nových poznatků atd.

Psychologické stáří a stárnutí rovněž souvisí se změnami spojenými s charakterem jedince, se změnami jeho intelektu, pozornosti. U těchto lidí je zaznamenán častější výskyt psychických poruch, např. neurózy, deprese, duševní nepohoda doprovázená úzkostí a neklidem. Všechny tyto symptomy jsou způsobené závislostí na okolí, stresem a duševní přecitlivělostí a nejčastěji souvisejí se ztrátou životního partnera (Benešová, 2014).

Říčan (2004) říká, že psychická involuce je v podstatě demontáží osobnosti, u které se začínají projevovat negativní vlastnosti a rysy osobnosti.

Oravcová (2006) vychází z učení německého psychologa Erika Eriksona a dospívá k názoru, že ve fázi stáří jedinec dochází k jednomu ze dvou pólů povědomí o sobě samém. Pokud při hodnocení uplynulého života nabude pocitu jeho smysluplnosti, s tím, že všechny životní pochody měly svůj smysl a význam, považuje se za šťastného jedince, který dospěl k integritě na základě vědomí. Nepodaří-li se splnit tento vývojový cíl, nabývá jedinec pocitu, že jeho končící život neměl smysl a dochází ke spojení zoufalství s identitou senilního jedince.

Jedlička (1991) charakterizuje psychické změny ve stáří pomocí tří hlavních skupin:

- **psychické změny povahy sestupné** – snížení psychomotorického tempa a pozornosti, zpomalení zapamatování a vybavení informací, ztráta vitality, elánu;
- **psychické změny povahy vzestupné** – zvýšení vytrvalosti a trpělivosti, zvýšená tolerance k druhým lidem;
- **psychické funkce nedeterminované věkem** – intelekt, slovní zásoba, jazykové znalosti.

Psychologické stáří se také vyznačuje zpomalením psychické činnosti. Typickým znakem seniorů je zhoršená schopnost řešit problémy, která je zapříčiněná pozvolným zánikem synaptických spojů mezi neurony. Ve vyšším věku je přenos neuronového vzruchu pomalejší, což znamená, že reakční čas se prodlužuje. Rychlé rozhodování se stává téměř nemožným.

Výše popsané zpomalení psychické činnosti ve značné míře ovlivňuje právě paměť, kterou bazálně dělíme na krátkodobou a dlouhodobou. Obzvláště ve stáří je mezi těmito paměťmi spatřován značný rozdíl. V tomto období se stává velmi nesnadným jakékoliv učení.

Stuart-Hamilton (1999, s. 93) opírající se o výsledky výzkumu krátkodobé paměti, který učinili Juman Memory F. I, M. Craik a J. M. Jennings, uvádí: „*Existují jisté důkazy o tom, že mladší subjekty si dokážou zapamatovat o něco více položek uvedených na konci seznamu, je to však patrně způsobeno spíše vlivem dlouhodobé paměti než nějakým deficitem krátkodobé paměti. Jsou-li na subjekty kladeny jakékoliv další nároky, je vliv věku obecně velmi nápadný.*“ Z toho vyplývá, že rozdíl v zapamatování si řady několika slov se mezi mladšími a staršími jedinci vyskytl, nebyl však nijak významný.

„*Jediným rozdílem je časová prodleva mezi převedením zapamatovaných položek a požadavkem na dobu jejich vybavení, která je v případě krátkodobé paměti několik vteřin až minu a v případě dlouhodobé paměti zhruba půl hodiny až několik dní. Zatímco u jednoduchých úloh na krátkodobou paměť nejsou žádné změny související s věkem pozorovatelné, u dlouhodobé paměti je tento vliv patrný, přičemž úbytek se soustředí zejména do oblasti kódování informací.*“ (Stuart-Hamilton, 1999, s. 98) V tomto případě byla u jedinců, jež od sebe dělí několik generací, testována paměť dlouhodobá. Z testování vyplynulo, že starší člověk disponující danou informací, než ji předá dál, stráví nejvíce času jejím rozklováním a pochopením.

Pokud není důležité, aby byla informace dále zpracovávána, uchovává se v paměti pouze 1-2 vteřiny. V krátkodobé paměti se může uchovat až 20 vteřin. Do dlouhodobé paměti se přenášejí informace, jsou-li významné. Úskalím dlouhodobé paměti však je tyto informace vyhledat a vybavit si je (Hrozenková, Dvořáčková, 2013).

Podle Hrozenské a Dvořáčkové (2013, s. 36-37) se dlouhodobá paměť dělí následovně:

„Epizodická paměť – uložené informace se váží k určité době nebo místu, týkají se faktů z osobní zkušenosti. Sémantická paměť – obsahuje osvojené znalosti, slova a jejich významy, symboly, násobení apod., stejně jako získané vědomosti.“

2.6 Funkční stáří

Funkční stáří odpovídá fyzické výkonnosti, soběstačnosti a odolnosti jedince. Vypovídá o funkčním potenciálu seniora zachovávat integritu svých činností, rolí, prostředí a dosahovat cílů (Németh a kol., 2009).

Pokud je senior schopen bez asistence a pomoci druhých vykonávat běžné každodenní činnosti v prostředí, v něm žije, je považován za soběstačného. Což značí, že se u něho zatím neprojevují žádná podstatná duševní a tělesná omezení.

Začnou-li se u seniora objevovat známky funkční schopnosti, dochází k postupnému poklesu a ztrátě funkcí, které umožňují život nezávislý na druhých. Tyto funkce změny znamenají omezení či nemožnost samostatného cestování, nakupování, vaření si atd. Později, dochází-li k dalšímu zhoršování tohoto stavu, který je již označován za těžší stupeň postižení, není již senior schopný sám zvládat chůzi, základní hygienické návyky, oblékání, stravy.

Na základě mnoha testů soběstačnosti se uskutečňuje diagnostika funkčního stavu jedinců – seniorů. Jedním z nich je test ADL, který posuzuje funkční stav seniora v deseti základních činnostech. Jedná se o schopnost samostatně se obléci, najíst, učinit osobní hygienu vč. koupání. Dalšími hodnocenými prvky jsou: chůze po rovině a po schodech, přesun ze židle na lůžko, schopnost používat WC, kontinence moci a stolice (Topinková, 2005).

Soběstačnost je rozdělena do čtyř stupňů:

- **1. stupeň** – plná soběstačnost, nezávislost na pomoci druhých;
- **2. stupeň** – částečná soběstačnost, za pomoci druhých schopnost sebe obsluhy mimo lůžko;
- **3. stupeň** – částečná soběstačnost, upoutání na lůžko;
- **4. stupeň** – nesoběstačnost, upoutání na lůžko (Zavázalová, 2001).

3 Příprava na stáří a jeho zvládnání

„Každý člověk je odpovědný za své stáří.“ (Pacovský, 1990, s. 55)

Pacovský (1990) rovněž říká, že příprava na stáří by měla být součástí výchovně-vzdělávacího působení na celou populaci, neboť jde o celoživotní úkol. Stáří je neoddelitelnou součástí života, který má každý jedinec ve svých rukou ve všech fázích ontogenetického vývoje, a to zajištěním zdravého způsobu života (např. dostatečný pohyb, přiměřený odpočinek atd.).

Zásadním faktorem je nepodcenit přípravu na stáří, neboť tato etapa života čeká každého jedince, je součástí lidského života. Již v období středního věku, by měl každý pomýšlet a připravovat se na stáří. Naučit se vhodným způsobem stárnout zdravě, aby byl snáze připraven a adaptován na změny, které v této životní etapě nastanou (Zavázalová, 2001).

Haškovcová (2010) vymezuje tři základní typy přípravy na zvládnání stáří:

- **dlouhodobá** – celoživotní. Prostřednictvím výchovně-vzdělávacích programů v rodině, ve školských zařízeních utvářet pozitivní obraz stáří.
- **střednědobá** – dekáda před odchodem do starobního důchodu. V průběhu tohoto období, kterým je zaměstnání, je důležité rozmýšlet si náplň času, jenž nastane s odchodem do penze po ukončení produktivního, ekonomicky aktivního života.
- **krátkodobá** – 3-5 let před odchodem do starobního důchodu. Nezbytné je vytvářet si finanční rezervy, které se stanou nezbytnými např. na zdravotní péči, na změny či úpravy bytových potřeb souvisejících s budoucími tělesnými potřebami (změna bydlení – v přízemí či nižších patrech, v dosahu dětí či jiných blízkých osob, výměna vany za sprchový kout atd.). Vše tak, aby byl jedinec připraven na zajištění chodu vlastní domácnosti svými silami co nejdéle.

Jak již bylo mnohokrát řečeno, stáří je záležitost individuální. I přístup zvládnání této životní etapy je u každého jedince individuální, proto lidé volí různé strategie, jak se s touto fází života vypořádat. Rovněž genetické dispozice, zkušenosti a prostředí, které člověka obklopuje, ovlivňují jeho prožívání nastalé životní fáze (Venglářová, 2007).

Podle Klevetové a Dlabalové (2008, s. 33), které rozlišují na základě reakcí seniorů na změny v seniorském věku, pět strategií (konstruktivní, závislost, obranná, hostilita, sebe nenávisť), jejichž cílem je charakterizovat osobnostní typ zvládání stáří. Základním rysem posledních dvou strategií, tedy hostility a sebe nenávisti, je charakteristickým znakem osamělost.

Typologie strategií zvládání stáří dle Klevetové, Dlabalové (2008, s. 34):

- **konstruktivní:** aktivní přístup k životu, tvorba sociálních vazeb a vztahů, optimismus, přizpůsobivost změnám (vyrovnávat se se změnou, přizpůsobit se);
- **závislost:** pasivní přístup k životu, očekávání pomoci ostatních – nesamostatnost, ovlivnitelnost, odpočinek, klid, bezpečí;
- **obranná:** společensky úspěšný – nechce přijmout odchod do důchodu, nepřijímá pomoc druhých – přehnaně samostatný, odmítá přijmout nastalé změny;
- **hostilita:** nepřátelský postoj (zlostný, agresivní), chce být litován, vyhledává konflikty;
- **sebe nenávisť:** chápe smrt jako vysvobození, pociťuje často osamělost a nepochopení, vztahovačný – nenávisť a zlobu vztahuje proti své osobě, nemá snahu nic měnit – nenastavuje si žádné cíle.

Mezi optimální strategie náleží **konstruktivnost**, neboť senioři, kteří preferují tuto strategii, jsou přizpůsobiví, tolerantní, lépe navazují vztahy s okolím. Díky využívání této optimistické strategie si snáze pochopí své možnosti a se stárnutím se lehčeji smiřují.

Strategii **závislost** využívají lidé, kteří byli v průběhu produktivního věku pasivní a převážně spoléhali na ostatní. Tudíž i ve věku seniorském očekávají uspokojování potřeb někým jiným, což často může z jejich strany vést až k manipulaci svého okolí. Obvykle jsou podezřívaví k druhým lidem.

Největší problém vyrovnání se se stárnutím mají lidé, kteří po celý život byli úspěšní a aktivní jak v profesním, tak v osobním životě. Tito lidé zaujímají **strategii obrannou**, neboť fakt, že dospěli do důchodového věku, jim činí značné problémy.

Hostilita – nepřátelství se projevuje agresivním, nepřátelským a podezřívavým chováním. Z tohoto důvodu se jím často vyhýbají ostatní lidé i vlastní rodina, proto žijí většinou osaměle. Již v předchozím životě měli tendenci svalovat vinu na druhé, z čehož pramenily a i nadále pramení neshody s ostatními lidmi.

Lidé nevyhledávající sociální kontakty jsou většinou pesimističtí a lítostiví. Domnívají se, že východiskem z jejich nepovedeného života je právě smrt. Toto chováním je charakteristickým rysem **strategie sebe nenávisť** (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 34).

Obdobným způsobem charakterizuje strategie zvládnání stáří Malíková (2011). Zastává však i názor, že typy uvedených strategií ne vždy musí zcela korespondovat se strategiemi seniorů, kteří mnohdy zastávají i jiné postoje ke zvládnání stáří.

4 Ageismus

Pojem ageismus se stal v průběhu posledních let nedílnou součástí tématu o seniorech. Dnešní společnost je s tématem ageismu velmi spojována, a to právě z hlediska vztahu ke stáří a přístupu k seniorům. S ageismem se setkáváme i ve spojení s jinými věkovými skupinami, objevují se i diskriminující přístupy k lidem mladým a mládí. Diskriminace mladé generace z hlediska věku nebývá však tak častá jako diskriminace lidí starých, a proto nepředstavuje takové množství negativních důsledků jak pro jedince, tak pro celou společnost. Nejběžněji je tedy ageismus spojován právě se stáří a se seniorskou skupinou. Právě ve vztahu k této skupině populace se nejčastěji a stále ve větší míře vyskytují pojmy, jako je negativní postoj a předsudky ke stáří, mezigenerační nevraživost, diskriminace starších lidí. Jedná se o ageistický postoj, který mnohdy vede ke snižování sociálního statusu stáří (Vidovičová, 2008).

4.1 Definice ageismu

Ageismu vznikl odvozením z angličtiny ze slova age (věk, stáří). Tento pojem nemá v češtině ekvivalent. Pojem související s věkovou diskriminací, nerovným přístupem ke starým lidem, stereotypizací a předsudky z hlediska věku byl definován před více než čtyřiceti lety (Tošnerová, 2002).

Vidovičová (2008, s. 111) hovoří o ageismu, jakožto pojmu používaném dnešní společností poměrně dlouhou dobu následovně: „... *doposud nebylo dosaženo jedné konsenzuální definice, která by pokrývala celou šíři tohoto dynamického jevu a zároveň pomohla stanovit jeho praktické hranice.*“

Vidovičová (2008, s. 113) též definuje ageismus jako ideologii, která je „*založená na sdíleném přesvědčení o kvalitativní nerovnosti jednotlivých fází lidského životního cyklu, manifestovaná skrze proces systematické, symbolické i reálné stereotypizace a diskriminace osob a skupin na základě jejich chronologického věku a/nebo na jejich příslušnosti k určité kohortě/generaci.*“

Vidovičová (2008) zmiňuje výzkumné šetření zabývající se diskriminací, které uskutečnil Eurobarometr v roce 2002. Z výsledků výzkumného šetření vyplynulo, že s diskriminací přišlo do styku nemnoho lidí. Ovšem i toto šetření ukázalo, že nejvíce jedinců z výzkumného vzorku (5%) bylo diskriminováno na základě věku, 3% bylo diskriminováno na vzhledem k rase (etniku) a 2% z důvodu mentálního postižení či destability.

Ageismus – postoj, který přispívá k obecnému přesvědčení o nekompetentnosti stáří a jeho nízké hodnotě. Na základě podceňování, odmítání, případně až odporu ke starým lidem dochází k symbolické a mnohdy i faktické diskriminaci stáří. Toto vede k nízkému sociálnímu statutu starých lidí (Vágnerová, 2000).

„*Z hlediska ageismu je stáří obdobím ztrát, celkového úpadku a zhoršené kvality života.*“ (Vágnerová, 2000, s. 43)

Ve společnosti panují mýty o stáří ovlivňující vnímání stáří a související s projevy ageismu. Mnohé vlastnosti jsou seniorům připisovány pouze z důvodu, že náleží ke starší věkové skupině (Příbyl, 2015).

Negativní představy a názory na staré lidi, které panují společností, jsou generalizovaným pojetím jejich psychofyzické regrese. Názory, že všichni senioři jsou neproduktivní, zpomalení v myšlenkových pochodech, zapomnětliví, dezorientovaní, nemocní, rigidní, bez sexuálního zájmu, mohou vést i ke skutečnosti, že se senioři těmto představám o nich přizpůsobují (Böhm, 2015).

Minibergerová, Dušek (2006, s. 46) hovoří o ageismu v praxi následovně. „*Ageismus se projevuje v upřednostňování mládí, čímž rozumíme např. to, že mladí lidé mohou sdělovat příznaky nemoci a zaujmout jimi, aniž by byli odbyti poukazem, že neduhy přináší věk. V duchu ageismu mladý člověk může být popudlivý nebo nepříjemný*

bez toho, že by byl označován za podivína. Mladý člověk může zapomenout adresu nebo jméno a nikdo sním nejedená s blahosklonnou přezíravostí.“

4.2 Mýty, předsudky, stereotypy

S mýty, předsudky a stereotypy, které tvoří jakýsi základ vzniku ageismu a jeho projevům, se setkáváme téměř každý den.

Anonymní epický útvar či symbolické vyprávění podávající odpovědi, aniž by byla položena otázka, je označován za mýtus (Mocná, Peterka a kol., 2004).

Výběr z mýtů, o kterých hovoří Haškovcová (2010):

- **Mýtus o neužitečném čase a zaslouženém odpočinku** – Seniorská populace je neužitečná, nic nedělá, pouze odpočívá. Seniory nelze považovat za partnery nebo soky.
- **Mýtus falešných představ** – Materiální a ekonomické zázemí je pro staré lidi prioritní.
- **Mýtus zjednodušené demografie** – Jedinec se stává starým odchodem do důchodu, dochází k úpadku kvality jeho života.
- **Mýtus ignorace** – záměrné přehlížení.
- **Mýtus o lékařích** – Pouze medicínsky nutno řešit obtíže seniorů.
- **Mýtus o arterioskleróze** – Nevyhnutelným projevem stáří je demence.
- **Mýtus o úbytku sexu** – Za nevhodné a směšné jsou u seniorů brány projevy lásky a vzájemné náklonnosti.

Pojem předsudek a stereotyp spolu úzce souvisí. Mnozí autoři odborné literatury nespátřují mezi těmito dvěma pojmy žádný rozdíl. Ostatní charakterizují předsudek jako negativní názor a stereotyp hodnotí jako neutrální či pozitivní.

Hayes (2007, s. 121) popisuje předsudek jako *„fixovaný předem zformovaný postoj k nějakému objektu projevující se bez ohledu na individualitu nebo povahu tohoto objektu. Člověk, který má předsudky, nezvažuje při posuzování druhých žádná alternativní vysvětlení. Výsledek jeho interpersonálního hodnocení je dopředu určen nějakou libovolnou vlastností toho druhého.“* Z této definice plyne, že k utváření předsudků a k zevšeobecňování dochází na základě připisování vlastností jednoho člověka druhým osobám, aniž by byl brán zřetel na jejich individualitu.

Tošnerová (2002) za nejběžněji vyskytující se předsudky považuje nemoc, impotenci, pokles duševních schopností, duševní chorobu, ošklivost, zbytečnost, izolaci, chudobu, deprese, politickou moc a popisuje je následovně:

- **Nemoc** – Na základě předsudků plyne názor, že mnoho seniorů je upoutáno na lůžko či hospitalizováno v nemocničních zařízeních a z tohoto důvodu se nemohou podílet na každodenních aktivitách. Opak je však pravdou, ústavní péče využívá jen zanedbatelné procento starších lidí, většina seniorů je poměrně zdravá a soběstačná.
- **Impotence** – Sexualita v seniorském věku je v podání předsudků interpretována jako cosi nepotřebného, téměř abnormálního. Sexualita ve stáří však hraje roli významnou. Vždyť zdravé páry žijí sexuálním životem často do 70-80 let věku.
- **Pokles duševních schopností** – Vžitě předsudky charakterizují ve stáří schopnost učit a zapamatovat si jako klesající. Většina seniorů si však zachovává svoje duševní zdraví, i když s věkem se díky snižující se reakční době schopnost učení omezena. S rychle se rozvíjející společností a samozřejmě technologiemi nastávají mezi seniory a mladší generací rozdíly, mnohdy zapříčiněné i jiným vzděláním a odlišnou životní zkušeností.
- **Duševní choroba** – Předsudky tvrdí, že typickými nemocemi starých lidí jsou právě nevléčitelné duševní choroby. Statistiky však uvádějí, že s diagnózou duševní choroby jsou hospitalizovány pouze 2% lidí 65+.
- **Ošklivost** – Možná z důvodu vžitých předsudkům, že krásní jsou mladí lidé, se bojíme stárnout. Velmi často se setkáváme s hanlivými označeními starých lidí (čarodějnice, babizna). V mnoha kulturách, např. v Japonsku, naopak kult stáří uctívají. Jak praví japonské přísloví: „Ve stříbrných vlasech a vráskách se odráží moudrost.“
- **Zbytečnost** – Předsudky rovněž tvrdí, že starší lidé jsou z fyzických a psychických nemocí vyřazení z pracovních procesů. Opak je opět pravdou. Většina starších lidí může pracovat a vykazuje větší pracovní spolehlivost než jejich mladší kolegové.

- **Izolace** – Na základě předsudků se většina lidí domnívá, že život seniorů je osamocný a společensky izolovaný. Skutečnost je jiná, řada starších lidí prožívá partnerský život nebo žije s rodinou. Pouze 4% seniorů tráví život v extrémní izolaci, a to jako projev jejich dřívější vlastnosti, nikoli jako následek stáří.
- **Chudoba** – To, že jsou starší lidé velmi bohatí, nebo žijí na hranici chudoby opět tvrdí předsudky. Finanční stránka seniorů je hodnocena velmi negativně. Nutno však zmínit, že nejchudšími skupiny populace u nás tvoří samoživitelky s malými dětmi či mladé ženy.
- **Deprese** – Předsudky hovoří o bezmocnosti, nepotřebnosti a deprimování starších lidí v důsledku jejich senility. Deprese jsou skutečně nevyskytovanějším onemocněním u starší populace. Ovšem u lidí mladších se těžké deprese objevují mnohem častěji.

Politická moc – seniorská populace je podle předsudků silná, bráníci politice, aby uskutečňovala významné reformy. Voličské hlasy seniorů se většinou rozplynou v politickém spektru navzdory tomu, že jsou početnou skupinou voličů.

Nakonečný (1997, s. 437) v případě stereotypů uvádí, že se jedná o „ *mínění o třídách individuí, skupinách nebo objektech, které jsou v podstatě šablonovitými způsoby vnímání a posuzování toho, k čemu se vztahují. Nejsou produktem přímé zkušenosti individua, jsou přebírány a udržují se tradicí.*“

Stereotyp lze označit za soubor představ ovlivňující názory, postoje a chování na základě regulace hodnocení a vnímání. Stereotyp je spíše povahy iracionální, i když se může vytvořit na základě vlastní zkušenosti, připisuje bez rozlišení určité rysy a vlastnosti jedné osoby všem členům skupiny (Petrušek, 1996).

4.3 Společenské projevy ageismu

Společenské projevy ageismu jsou zaznamenávány již v samotných přístupech a postojích k lidem seniorského věku. V důsledku těchto aspektů dochází k diskriminaci seniorů v různých společenských oblastech, k jejich zavrhování, nerespektování, k projevům neúcty a zesměšňování.

Zákoník práce, zákon o zaměstnanosti a antidiskriminační zákon zakazují diskriminaci na základě věku. Věk je v této zákonné úpravě definován v čisté chronologické podobě. Zaměstnavatelé umějí využít „mezeru“ v zákoně, věk neuvádějí, ale pro výběr uchazečů stanovují takové podmínky, kterými jdou na ruku mladším věkovým vrstvám. V dnešní společnosti se tedy senioři z důvodu věku setkávají s diskriminací v oblasti zaměstnanosti téměř každý den. Diskriminující projevy senioři zaznamenávají např. v inzerátech nabízejících práci, při přijímacím pohovoru do zaměstnání, při rozmístování pracovních sil či rozdělování pracovních úkolů, při hodnocení pracovního výkonu nebo při odměňování za pracovní výkon (Vidovičová, 2008).

S ageismem z důvodu věku se setkáváme i v oblasti zdravotnictví prostřednictvím tématu o financování zdravotní péče. S rostoucím počtem seniorské populace roste i objem nákladů nutných k zajištění potřebné péče, což vyvolává snahy o snížení nákladů ve zdravotnictví (Vidovičová 2008).

„Do problematiky ageismu ve zdravotnictví, a přeneseně i v sociálních službách, se však neřadí pouze věkové restrikce. Typickým příkladem může být podceňování některých chorob a smyslových funkcí tím, že jsou připsány staršímu věku a nejsou rozpoznány jako důsledek nemoci, která má být řádně léčena.“ (Vidovičová, 2008, s. 179)

Pokorná (2010) uvádí, že dochází k situacím, kdy zdravotničtí pracovníci některé problémy a příznaky onemocnění přisuzují věku seniorů. Tento fakt mnohdy vede ke skutečným, že není starším pacientům poskytována taková péče a věnována taková pozornost jako pacientům mladším. Mezi nejvíce se vyskytující projevy ageismu ve zdravotnictví náleží:

- omezení diagnosticko-terapeutické péče,
- inhibice léčebných postupů,
- nereálné hodnocení schopnosti seniora,
- neadekvátní sociální interakce,
- infantilizace v jednání a chování,
- kognitivní a emocionální manipulace.

Mezi extrémní projevy ageismu jsou řazeny zejména fyzické násilí, citové a psychické týrání, finanční zneužívání. Se všemi zmíněnými extrémními projevy ageismu se mohou senioři setkat ze strany široké veřejnosti, ale i ze strany rodinných příslušníků a blízkých osob. Co se týče fyzického násilí, jedná se o bití, nedostatek potravin a tekutin, odepírání pohybu, vystavování chladu či nadměrným teplotám. Mezi projevy psychického a citového týrání náleží zesměšňování, ponižování, utvrzování v pocitu nepotřebnosti, zamezování návštěv atd. Finanční zneužívání spočívá zejména v odebrání seniorovi starobního důchodu, vynucování finančních darů a donucování sepsání závěti ve svůj prospěch. Nutno zmínit psychický nátlak a finanční vydírání, kterého se na seniorech dopouštějí podomní prodejci a zejména prodejci na různých předváděcích akcích.

V souvislosti s projevy ageismu nelze nezmínit, že v mnoha případech dochází k narušování lidských práv a osobní svobody. V současné době se setkáváme stále častěji s násilným přepadáváním starších osob, neboť právě tyto osoby jsou snadno oklamatelné. Senior v mnoha případech nemá možnost, dostatek sil ani odvahy, aby se mohl účinně bránit, proto se stává snadným cílem fyzických i psychických útoků.

5 Postavení seniorů ve společnosti

Moderní společnost změnila vnímání stáří a starých lidí. Z nositelů tradic, vědomostí a moudrosti se stali lidé za svým produktivním věkem. Zatímco přechod do nejvyššího věkového stupně představoval v tradiční kultuře často vrchol toho, čeho mohl jedinec dosáhnout, pak v moderní společnosti odchod do důchodu znamená sestup z vrcholu. S těmito změnami se také mění postavení seniorů ve společnosti.

5.1 Postavení seniorů ve společnosti v dějinném procesu

Stáří bylo v historii akceptováno, někdy uctíváno a oslavováno, častěji odmítáno. Obecně lze říci, že dokud bylo málo pravděpodobné dožití vyššího věku, bylo stáří spíše ctěno a na stáří se pohlíželo jako na výjimečnost. Starcům byla připisována moudrost a mimořádné schopnosti (domnělé nebo i skutečné). Tzv. rada starších u Slovanů měla charakter ctěného stáří, ovšem tito „starci“ byli padesátníky. Negativní hodnocení stáří bylo spjato s faktem „ujídání ze společného talíře“. Stáří bylo synonymem bídy, smutku a zoufalství. Pro řadu lidí se stalo skutečnou tragédií.

Společnost pak v postupujícím dějinném procesu vytvářela spolu s vývojem humanity podmínky pro relativní zachování důstojnosti ve stáří. Již ve středověku byly zakládány chudobince, starobince, kde starý člověk mohl získat azyl. V Čechách se rozvinula společensky uznávaná forma výměnkářů, ačkoli i oni se často stávali obětmi ústrků ze strany rodiny (představa o ideálních vztazích výměnkářů je víceméně falešná) (Haškovcová, 2002).

Tvrzení o přirozené úctě mladších ke starším mohou být poněkud mytizovaná. Pokud úcta existovala, pak byla vztahována především vůči lidem starším, nikoli starým. Vysloveně staří lidé byli obdivováni jen tehdy, když byli plně soběstační a zejména nějakým způsobem výjimeční.

Postavení seniorů bylo dále zakořeněno v kontrole nad finančními zdroji, což upevňovaly tradiční zákony o dědictví a pravidla následnictví. S transformací směrem k modernitě ale starší lidé postupně ztrácejí jak status, tak ekonomickou moc. Oslavované charakteristiky stáří jako zkušenost a moudrost jsou nahrazeny fyzickou silou a výdrží, mladistvou krásou, znalostí novinek a ochotou vyrovnávat se s rychlými změnami, což jsou rysy charakteristické pro společnost moderní. S přibývajícím délkou života se stáří stalo společenským jevem. Na vývoj situace měly vliv také změny ve výrobní sféře, urbanizace, migrace, změny v rodině. Industriální společnost oddělila lidem místo pracoviště od místa bydlení a dala vzniknout kategorii důchodců (Haškovcová, 2002).

5.2 Postavení seniorů v současné společnosti

Starší člověk postupně není schopen přizpůsobit se rychle přicházejícím změnám ve výrobě, informatice, nových technologiích a bývá penzionován, což je novodobý společenský jev. Vstup do sociálního věku, tzn. věku po ukončení výdělečné činnosti (penzionování), přináší rizika maladaptace na penzionování, ztrátu životního programu a společenské prestiže, osamocenenost, pokles životní úrovně, nesoběstačnost, ageismus. Pojem „postproduktivní“ evokuje představu stařecké neužitečnosti.

Nebezpečí degradace stáří je nejvyšší ve společnosti s vysokou produktivitou. Tito lidé sice nejsou ohroženi bídou a nouzí, avšak hrozí jim zásadní změna společenské role a tzv. ztráta životního programu. Pensionovaný člověk se dostává do role „nemít roli“ (Kalvach, 2004).

Vytváří se tak prostředí, kde je stáří bez cíle, kde se smysluplné sociální role pro seniory vůbec netvoří. V současném světě je uznávanou rolí být pracujícím, a ztráta této role znamená tragickou událost. Penzionovaný člověk se náhle obává množství nabytého času, o němž neví, jak ho naplnit. A tak chce vykonávat jakoukoli činnost, která by ho zabavila.

Kromě prarodičovské role senioři často jinou funkci nemají, a proto ani žádný status. Skutečně je ztráta statusu, a tím i podstatné části vlastního sebevědomí a hodnoty, těžkou újmou v poslední fázi života.

Současná společnost vede člověka k nezávislosti. Skutečností však je, že o seniorech v důchodu často rozhodují jiní (nezavislí a ekonomicky činní), možnosti volby pro seniora samotného se zužují. Senior bez práce pak nevidí hodnotu ve svém stáří a sebehodnocení seniorů obecně je často nízké.

Jestliže integrace seniorů s celou společností dobře nefunguje, vznikne uvnitř staré generace pocit izolovanosti, bezmoci a marnosti. Důsledkem pak může být neangažovanost, lhostejnost seniorů k dění ve společnosti i k sobě. Izolovaný senior zůstává sám, s pocitem nejistoty a úzkosti, které jsou výsledkem neschopnosti překonat lidské odcizení. Přesto jsou zřetelné snahy o zlepšení situace – o nové postoje ke vznikající skutečnosti nárůstu stárnoucí populace, o nové pohledy, které by odstranily sociální nerovnosti dané věkem.

„Moderní společnost (konkrétně její instituce sociálního státu se svojí sociální politikou a službami) se snaží eliminovat handicapující vrozené a připsané sociální statusy (pozice) a snižovat tím ve společnosti míru nezaviněné nerovnosti.“ (Urban, 2006, s. 175)

Ale i stáří má z hlediska sociálního statusu své výhody. Senior může kandidovat do senátu, či vyžadovat povinnou úctu. Má více zkušeností a méně iluzí. Státní zaměstnanci mají s postupujícím věkem vyšší platy, což je příklad ne příliš časté pozitivní věkové diskriminace. Leckdy kolem seniorů existují tzv. sítě souručenství starých známých (old boys networks).

Jelikož se skupina seniorů vyznačuje vysokou různorodostí, dochází čím dál častěji k jevům, kdy senior nemá jen typické seniorské záliby, jako jsou zahrádkaření, rybaření, vaření, ale kdy naopak aktivně začíná nový život, získává nový status. Senioři s příchodem důchodového věku začínají i další kariéru, věnují se uměleckým činnostem, cestují, chodí do vzdělávacích kurzů, předávají své zkušenosti.

Generace nad 65 let je zdravější, než jaká je představa ve společnosti, dožívá se delšího aktivního věku než předchozí generace. Ideálně by generace starších nemusela být jen na odpočinku - spolu s druhými a pro druhé se učí, objevuje, inovuje tak, aby nepředstavovala jenom objekt pro pomoc, ale také zdroje pro druhé (Tošnerová, 2002, s. 11-12).

Postavení seniora ve společnosti jistě ovlivňuje i to, co senior může dát mladším. Obecně uznávanými vklady seniorů jsou zkušenosti, dovednosti, rady, které získali v průběhu svého života.

Z charakterových vlastností stáří může přinášet moudrost, shovívavost, humor, tichost, schopnost vidět okolní svět do hloubky, rozeznávat určitá pozitiva v samotě, nacházet smysl života a smrti. V každém věku lze něco získávat a vyvíjet se. A v každém věku může být člověk konfrontován se ztrátami, strádáním. Senioři jsou zárukou držení tradičních hodnot ve společnosti, mohou být citovou oporou a díky bohatým zkušenostem, vědomostem mohou být staří prospěšní mladším.

5.3 Penzionování jako sociální jev

Penzionovaný člověk po ukončení výdělečné činnosti odchází na tzv. zasloužený odpočinek, ale on sám tuto roli často neakceptuje, zejména je-li v dobré kondici. K přechodu do role nepracujícího dochází dnes víceméně náhle. S odchodem do důchodu se člověk stává anonymním příjemcem renty, člověkem bez profese, stává se důchodcem.

V minulosti se o starého člověka starala rodina a přebírala za něj ekonomickou odpovědnost. Avšak pokud stárnoucí člověk mohl, musel se i v minulosti podílet na ekonomických funkcích své rodiny. Pracoval také vzhledem k tomu, že po dlouhá staletí bylo pracoviště i bydliště na stejném místě. Stárnoucí člověk při práci postupně zvolňoval pracovní tempo, přizpůsoboval se svým možnostem, ale přesto se snažil být pracovně aktivní.

Penzionování, tak jak jej známe dnes, je jako sociální jev typické až pro 20. století. Věková hranice pro odchod do důchodu je stanovena společenskou dohodou, s ohledem na ekonomické možnosti společnosti (státu). Vzhledem k demografickému vývoji byla věková hranice v ČR oproti dřívějším létům zvýšena. Objevuje se nutnost důchodové reformy, nastavení výše důchodového pojištění.

Přesto je zřejmé, že k řešení problému je nezbytná štafetovitá neboli mezigenerační solidarita a odpovědnost střední a mladé generace za generaci starou.

Důraz na výkon a ekonomickou soběstačnost ve společnosti způsobuje, že lidé se obávají penze. Ne však pro reálné snížení příjmů, ale zejména pro ztrátu společenské role. Hovoří se o tzv. penzijním kolapsu, penzijní smrti. Na starobní důchodce je pohlíženo jako na přítěž společnosti (Haškovcová, 2002, s. 14-18).

5.4 Utváření postojů společnosti k seniorům

Každý člověk je vždy členem sociální skupiny. Tou může být rodina, pracovní kolektiv, národ atd.

Členství člověka ve skupině je přirozené i nezbytné - již od počátku života je člověk odkázaný na druhé, aby přežil. Podobně je tomu na konci života. Vztah společnosti k těm, kteří se blíží ke svému konci, je základem důvěry jedinců - všichni musí mít vyhlídku na to, že jejich život nebude ukončen násilně anebo v důsledku nezájmu druhých, ale že bude udržován i přes nesnáze.

„Je třeba, aby členové společnosti byli motivováni k tomu, spojit individuální prospěch s prospěchem skupiny či společnosti.“ (Sýkorová, Chytil, 2004, s. 16)

Společnost je tedy spojena neoddelitelně se vztahy. Společenské vztahy se vždy promítají do hodnocení (i sebehodnocení) určité věkové skupiny obyvatel. Proto se mění postoj společnosti ke stáří. S tím souvisí i společenská role seniorů, jejich sociální status, který je vždy vymezen určitými právy. Osobní prožitek z kontaktu se stářím je hlavním zdrojem postojů ke stáří, může se stát silnou motivací pro kontakt či práci se seniory. Vliv má nepochybně rodinná výchova, kdy zkušenosti s postoji k seniorům v rodině a morálně-etická výchova, mohou ovlivnit vyrůstajícího jedince na celý život. Později, v období dospělosti, u člověka další roli sehrává přiznaná či nepřiznaná obava z vlastního stáří a nemoci. Vliv může mít také studium a mnoho dalších faktorů.

„Rozhodující skutečností, která utváří naše postoje k seniorům, je množství a kvalita kontaktů se starší populací v rodině, v dětství i dospívání. Podpora této mezigenerační komunikace mezi juniory a seniory i mimo rámec rodiny může oběma skupinám přinést mnoho.“ (Tošnerová, 2002, s. 41)

K oblasti společenských vztahů je téměř každý člověk povolán se vyjadřovat, neboť každý je jejich účastníkem. Obecné povědomí a z něj pramenící morální úsudky o životě v mládí a stáří mají posléze velký vliv i na postoje odborníků. U

charakteristických výpovědí o světě stáří, pohledem mladších, se lze setkat s kladnými postoji, stejně jako s negativními nebo ambivalentními. Z typických výroků mladší generace o světě seniorů lze uvést některé výpovědi, uvedené v publikaci Tošnerové (2002, s. 18-37):

- Já a moje rodina považujeme pečovat o staré lidi za svou morální povinnost, neumím si představit, že bych tak neučinila a péči přenechala na institucích.
- Vztah ke starým je jako jakýkoli vztah k ostatním lidem, nerozdělovala bych je na staré a mladé, jsou to lidé jako já. Záleží na člověku, ne na věku.
- Jsou trpělivější, rozváznější, klidnější.
- Srovnávám si skutečné životní hodnoty, učím se při kontaktu s nimi toleranci a trpělivosti.
- Všichni jednou budeme staří - potřebují naši pomoc, starali se o nás celý život.
- Ze starých lidí mám dobrý pocit, když se usmívají a jsou spokojeni. Dávají mi své zkušenosti, budujeme přátelství. Jsou to i starosti, ale to je normální.
- Často vzpomínají na to, co bylo dříve, asi se tím snaží předat své zkušenosti.
- Jsou staří a měli bychom je chápat, i když ne vždy je to jednoduché. Lituji je.
- Můj vztah ke starým je dost nevyvážený, na jednu stranu k nim cítím úctu a lítost, ale na druhé straně si nechci připustit, že jednou budu také stará, proto jsem k nim odměřená.
- Svoje banální problémy zveličují, nejsou až tak závažné. Mají přehnané obavy.
- Jejich svět je úplně odlišný od našeho. Nikdy nevím, o čem se s nimi mám bavit.
- V péči o staré lidi nevidím výsledek, vidím jen zhoršení, marnost úsilí.

5.5 Mezigenerační naslouchání

O stáří se snadno mluví, ale je těžko představitelné, když člověk ještě v životním období dospělosti těží ze své ekonomické produktivity a nezávislosti. Stáří je v takovém věku ještě daleko, pozornost se soustřeďuje na momentální výkonnost a možnosti. Ve společnosti jsou sociální vztahy a sociální interakce mezi generacemi velmi důležitými. Mnoho záleží na tom, jak se jedna generace chová k druhé, jak vnímavě porozumí skutečným potřebám druhých. Je nutná nemalá dávka obousměrné vzájemné tolerance.

Skutečností je, že starý člověk má své specifické potřeby, které dává více či méně najevo. Problémem je často sklon starých lidí směřovat potřebu se žádostí.

Člověk běžně vyjadřuje svou potřebu žádostí, ale někdy se za slovy vyjádřením může skrývat potřeba úplně jiná. Kupříkladu, požádá-li matka dceru, aby jí přinesla zákusek, nemusí se jednat o potřebu stravy, ale o potřebu navázání kontaktu, pozornosti. A tak je možné, že agresivní nebo podivný senior je pouze zoufalým volajícím člověkem, který nemá naplněny základní potřeby. Mladší by pak v ideálním případě měli mít snahu dešifrovat chování, projevy seniorů, hledat za nimi skutečnou potřebu a netvořit si obraz o stáří jen na základě vnějších projevů. Může tak docházet k mnohým zkreslením v percepci skupiny seniorů a tudíž k mnoha zbytečným předsudkům a stereotypům (Pichaud, Thareauová, 1998, s. 35-36).

Nařikání lze někdy interpretovat jako regresi, volání po lásce a náklonnosti. Samotné fyzické problémy mohou něco sdělovat - mnohdy mohou nahrazovat slova. Určitou řečí je také postoj seniora ke stravování - možnost odmítání nebo prosazování může být výrazem posledního projevu osobní svobody. Přitom stravování se stává dokonce společenskou událostí, může vymezovat plynoucí čas, rytmus dne a roku, zmenšuje úzkost spojenou s prázdnotou, zmenšovat strach ze smrti. A takových podobných příkladů by se v životě seniorů našlo jistě mnoho (Pichaud, Thareauová, 1998, s. 102-105).

„Obtíže stáří mnohem méně souvisejí s nedostatky a vadami starých lidí než s tím, jakým způsobem je my vnímáme a jak se na ně díváme.“ (Pichaud, Thareauová, 1998, s. 13)

Pro staré lidi je velmi bolestné, když panuje nesoulad mezi jejich vnitřním prožíváním a postojem ostatních lidí. Ti, kteří ještě nemají vlastní zkušenost se stářím, vycházejí z ustálených představ a názorů, které mohou ovlivňovat samotné postavení seniorů ve společnosti.

5.6 Péče o seniory jako forma společenského zájmu

Péče je vyjádřením příznivé společenské atmosféry, konkrétní formou pozornosti, která se populaci věnuje. Má humanitární poslání, vychází z etických principů, je pomocí potřebnému, a je prospěchem starých motivována. Péče o staré lidi

má různé podoby, je mnohotvárná a diferencovaná, vždy by však měla být individualizovaná. Se změnami soběstačnosti se mění kvalita i kvantita péče. Z dnes existujících základních forem péče o seniory je to péče poskytovaná partnerem seniora, dětmi, příbuznými, sousedy, charitativními organizacemi, soukromými osobami za úplatu, dobrovolníky, státem - institucionálními či terénními službami.

Základní péče je svým charakterem pomocí, kterou může poskytnout téměř každý, kdo ji poskytovat chce - prvořadou úlohu zde má motivace. Odborná ošetrovatelská péče je aktivní péče, prováděna kvalifikovanými všeobecnými sestrami. Geriatrické ošetrovatelství se orientuje na starého a nemocného člověka. Respektuje četné zvláštnosti stáří a zahrnuje odborné činnosti ošetrovatelského týmu. Cílem je uspokojit potřeby nemocného seniora - uplatňuje se holistický pohled na klienta a na jeho individuální potřeby, usiluje o maximalizaci soběstačnosti seniora. Například zpomalení pohybů a činností je jednou z prvních charakteristik stáří. Rytmus okolního světa velmi kontrastuje s rytmem života starého člověka. Aby během péče mohlo dojít k souladu, je třeba dát starým lidem trpělivost a měřit čas podle nich.

Péče o seniory je vedle fyzické zátěže náročná i po stránce psychické, kdy jsou ošetrovatelé trvale konfrontováni s negativními fenomény stáří, s odevzdanou závislostí, nepříznivým průběhem chronických chorob, bolestí, umíráním a smrtí. Jen u části geriatrických pacientů dochází ke zlepšení, což někdy vede u pečovatелů k pocitům marnosti a neuspokojení z práce. Pro práci se starými lidmi je proto žádoucí typ motivace - dosloužit v bio-psycho-sociálním komfortu starému člověku (Pacovský, 1990, s. 109-112).

Každá bytost se stává víceméně závislou na svém okolí. Tato závislost, nepodmíněná přítomností nemoci či zdraví, mládím či stářím, vychází ze skutečnosti, že ve společnosti jedni potřebují druhé. Pracovník je závislý na práci kolegů, přítel na příteli, člen rodiny na rodině. Stejně tak senior je závislý na společnosti a naopak.

Stane-li se starý člověk závislým, stává se současně nerovnocenným, postavením podřízený, ovládaný okolím. Ostatní se o něj starají, zatímco on zůstává jen příjemce péče. Ostatní mu dávají, on přijímá od okolí. Jedná se o nevyvážený vztah, který může rychle vést k vyčerpání. Proto je třeba, aby se vzájemná závislost stala opravdovou výměnou, kdy každý souměrně dává i přijímá (Pichaud, Thareauová, 1998, s. 55-56).

5.7 Autonomie seniorů ve společnosti

K hlavním sociálně-etickým principům patří respekt k jedinečnosti člověka při současném uznání vzájemné rovnosti lidí, respekt k důstojnosti osobnosti seniora, k jeho autonomii, k právu na sebeurčení, na soukromí a na vlastní volbu. Vytváření a udržování autonomie u člověka probíhá celý život.

„Autonomie není ani tak nezávislost na okolí, ale schopnost činit samostatná rozhodnutí a nést za ně odpovědnost, schopnost zabezpečit se, být soběstačný a nezneužívat druhé v situacích, kdy se o sebe mohu postarat sám.“ (Sýkorová, Chytil, 2004, s. 47)

Stáří přináší v oblasti autonomie jistá omezení, vždy velmi individuální. V oblasti zdravotního stavu (onemocnění, závislost na lékařské a ošetrovatelské péči), pohyblivosti (motorická složka je jedním ze stěžejních prvků autonomie), dále v oblasti sebe obsluhy a oblasti psychické (rozhodování, organizace svého času, udržování sociálních kontaktů, orientovanost, schopnost reálného náhledu na sebe) (Pichaud, Thareauová, 1998, s. 42-46).

Senior v důsledku chování ostatní společnosti, která neuznává jeho autonomii, přijímá sám sebe mnohdy jako objekt závislý na prostředí (např. objekt různých forem společenské péče) a nikoli jako subjekt. Avšak starým lidem nelze přisuzovat jen postavení manipulovatelného objektu.

Legislativní ochrana dává každému v našem státě právo na svobodu. Být svobodný znamená mít možnost volby, samostatného rozhodování. Znamená to, aby senior nebyl pouhým „případem“, o jehož osudu rozhoduje někdo jiný. Nebrání-li tomu zjevně zdravotní stav, pak by každý senior měl mít možnost (a také vlastní vůli) o sobě rozhodovat, zaujímat stanoviska, přijímat svá rozhodnutí.

Újma na důstojnosti jednotlivce je újmou pro celý systém; neúcta ke stáří znamená neúctu vůči všem členům společnosti. Přesto jsou staří občané, v souladu s jinými oblastmi budování sociálně-konzumního prostředí, někdy svazováni s institucemi státu a zbavováni své nezávislosti, ale na druhou stranu jsou také odváděni od uvědomělé zodpovědnosti za svůj osud a péči o vlastní zdraví, která jim přináležejí. Staří se pak vztahují k institucím v přesvědčení, že na veškerou zdravotní a sociální péči existuje jakýsi nárok, který musí být stát schopný a povinný okamžitě uspokojit, čímž se příslovečný bludný kruh uzavírá. Cestou k navrácení náležité autonomie seniorům je

kompenzace částečné nebo úplné nesoběstačnosti, nabídka spolupráce ze strany společnosti. Pozitivem by mohlo být, že závislost na cizí pomoci přivádí člověka k partnerství, k interakci s okolím, což může vést k prohloubení důvěry a zvýšení spolupráce mezi generacemi (Sýkorová, Chytil, 2004, s. 111-115).

5.8 Vybrané ukazatele postavení seniorů ve společnosti

O tom, jaké postavení senioři zaujímají ve společnosti, mimo jiné vypovídají některé oblasti lidského života, které se seniorů dotýkají.

5.8.1 Bydlení seniorů

Jedním z ukazatelů postavení seniorů ve společnosti jsou bytové podmínky, které společnost seniorům poskytuje. Při dřívějším způsobu bydlení na venkově se obvykle jednalo o přízemní stavení, které mělo velkou místnost s kuchyní, dále sklad zásob a přes chodbu vchod do samostatné místnosti, což býval byt pro staré rodiče neboli výměnek. Tehdy ještě bydlely běžně tři generace pohromadě. Se vznikem pavlačových domů a později panelových sídlišť o menších bytových jednotkách se možnosti soužití změnily - nastala izolace generací rodiny.

Jedny z prvních sociálních zařízení pro staré lidi byly obecní pastoušky, ve kterých na slámě nocovali osamělí staří lidé. Později vznikaly hospice, kde šťastnější senioři mohli zemřít v teple. Současné domovy pro seniory zaručují možnost pobytu pro každého občana státu a jsou již brány jako samozřejmost (Haškovcová, 2002, s. 32-33).

Je-li starý člověk schopen vést samostatnou domácnost, je nejlépe, aby tuto možnost realizoval, třeba i s pomocí rodiny nebo některé sociální služby. Avšak pobyt seniora ve známém a domovském prostředí často limitují architektonické bariéry. Ze sídlišť se vytrácejí malé obchody se zbožím denní spotřeby, velká nákupní centra na periferii měst jsou často seniorům nedostupná, což platí i pro vzdálenosti do zdravotních služeb. Hromadná doprava ne vždy umožňuje seniorům cestovat (vzdálené stanice, obtížné přechody).

Byt pro seniora vyžaduje určité úpravy, aby umožňoval co nejdelší samostatnost a bezpečnost obyvatele a současně aby se předešlo rizikům (např. pádům). Specialisté - architekti doporučují výběr vhodného nábytku, jeho rozmístění, odstranění prahů, podložek, malých koberečů. Vhodná je lehce omyvatelná celistvá podlahová krytina. Do

koupelny a na toaletu jsou vhodná držadla, zdrsňené plochy van. Nezbytné je vyhovující osvětlení s účelně rozmístěnými vypínači. K dispozici má být telefon, případně signalizační zařízení k sousedům. Samozřejmostí by měla být bezbariérovost.

Mezi nejdůležitější činitele patří zvyky a nároky formované v minulosti. Senioři, protože neočekávají zlepšení ekonomické situace v průběhu dalšího stárnutí, mají obvykle nižší nároky na standard bydlení než lidé mladší. Jsou také méně často ochotni rekonstruovat byt. Existuje prokazatelná závislost mezi stářím domácnosti a stářím bytu – čím jsou lidé starší, tím spíše bydlí ve starých domech a bytech. S tím souvisí kvalita bydlení, která ve starších domech může být nízká. Průzkumy ukazují, že vztah starých k místu, kde žijí, je většinou těsnější než u ostatních věkových kategorií. S rostoucím věkem nabývá lokalita na významu ve smyslu přilnutí ke známému prostředí, ale i v sociálním smyslu. Staří více hodnotí místní společenství. Strach ze změn je příčinou neochoty stěhovat se (Pacovský, 1990, s. 50-52).

5.8.2 Senioři a vzdělávání

Představa výchovy a vzdělávání jen u dětí je již překonána – vzdělávání je celoživotní proces. Jedná se o veškeré vzdělávací aktivity realizované po celý život člověka ve snaze zlepšit znalosti, dovednosti a kvalifikovanost z hlediska osobního, občanského, sociálního i profesního. Důležitým principem je rovnost příležitostí a kvalita učení. Gerontagogika (geragogika) je oblast celoživotního vzdělávání, která se zabývá vzděláváním seniorů. Respektuje přitom psychologické aspekty učení ve stáří, zaměřuje se na častější opakování nových poznatků, větší důraz klade na utříděnost prezentace, podporování orientace posluchačů v pokračujícím výkladu, uzpůsobuje audiovizuální pomůcky změnám smyslových orgánů, organizuje kratší učební jednotky atd. (Kalvach, Zadák, Jirák a kol., 2004, s. 822).

Řada dnešních seniorů tíhne k aktivnímu vzdělávání. Motivem k sebevzdělávání mohou být různé potřeby:

- být aktivní, seberealizovat se, rozvíjet své původní zájmy, specializaci,

- získat nové poznatky, naučit se novým dovednostem (práce s počítačem, výtvarné techniky),
- zachovat si stávající vědomosti, dovednosti, kompenzovat deficity,
- udržet si samostatnost, autonomii (bezpečnostní pravidla, orientace v sociálních službách),
- vytvořit a rozvíjet sociální kontakty, potřeba sociálního přijetí a ocenění,
- realizovat svá přání, hledat smysl života, umožnit si dříve odepřené vzdělání.

Vzdělávání v seniorském věku již nebývá zaměřeno na profesní přípravu, přesto může přinášet ucelené vzdělání v určité oblasti. Vzdělávací aktivity se mnohdy prolínají s aktivitami edukačními, relaxačními, terapeutickými, které mohou sledovat podobné cíle. Mohou mít i preventivní charakter, kdy ovlivňují průběh stárnutí. Řada poznatků může být využita při každodenních činnostech. Vzdělávání také strukturuje volný čas seniorů, přináší jim inovaci znalostí a orientaci v soudobém dění.

V učení seniorů může převládat určitá složka, dle schopností a zájmu seniora:

- percepční složka (přednášky, koncerty, projekce, výstavy);
- senzomotorická složka (osvojování dovedností všeho druhu);
- kognitivní složka (řešení problémů, hlavolamy, trénink paměti).

Otázkou zůstává, jaké možnosti vzdělávacích a aktivizačních činností společnost seniorům nabízí, jak se liší možnosti ve velkých městech a malých obcích (Klevertová, Dlabalová, 2008, s. 52-55).

Bude záležet na prostředí, kde aktivita probíhá. V domově důchodců se senior může účastnit pravidelného kondičního cvičení, výletů, práce v ergoterapeutické dílně, čtení na přání, společného zpívání, poslechu vážné hudby, tance. V klubech důchodců (kluby aktivního stáří) probíhají kroužky ručních prací, vycházky, besedy, hudební a filmová odpoledne, výlety, návštěvy kulturních akcí. Sportovní organizace pořádají cvičení starších seniorů, seniorské sportovní soutěže. V městských knihovnách probíhají besedy o knihách, kurzy počítačové gramotnosti. Jiné instituce pořádají poznávací zájezdy, jsou vydávány časopisy pro seniory (Třetí věk, Senior revue, Doba seniorů), v rozhlasu je možné poslouchat pořady se seniorskou tematikou (např. Rozhlasová akademie třetího věku), vysílají se televizní pořady (Barvy života, Ještě jsem tady). Další možností pro seniory je docházet do tzv. akademie třetího věku, kde se konají přednášky na různá témata obvykle uskutečňované cyklickou formou. Za nejvyšší

formu geragogiky je obvykle považována univerzita třetího věku (U3V), což je vysokoškolské studium v mnoha oborech, v rámci celoživotního vzdělávání. Studium organizuje vysoká škola, lektori jsou vysokoškolští učitelé. Posluchači mají obvykle statut mimořádných studentů, po ukončení studia získávají osvědčení (nikoli diplom). První univerzita tohoto typu vznikla roku 1973 ve Francii, a dnes je v ČR přibližně 45 univerzit. Další vzdělávací institucí mohou být univerzity volného času, univerzity mezigeneračního sblížení (Haškovcová, 2002, s. 20-24).

5.8.3 Prezentace seniorů v médiích

Média, jako veřejný komunikační prostor, hrají klíčovou úlohu v prezentaci seniorů veřejnosti. Záleží, jakým způsobem se o stáří pojednává. Výzkumy prokázaly, že senioři jsou v médiích podprezentováni, a pokud se o nich hovoří, tak častěji v negativních souvislostech (nejčastěji násilné trestné činy nebo ekonomické problémy společnosti).

Často jsou zobrazováni jako nemohoucí a nemocné osoby, případně jako naivní, snadné oběti společnosti. Aktivní senior je prezentován jako něco mimořádného. Běžně jsou v textu zpráv označováni aktéři událostí věkem, přestože ten obvykle nebývá pro její samotný obsah relevantní.

Chování veřejnosti lze do značné míry ovlivnit systematickou výchovou a osvětou tak, aby veřejnost chápala potřeby seniorů a oceňovala jejich snahu se integrovat do společnosti. K tomu slouží především informace, které veřejnost dostává. Veřejné sdělovací prostředky se nevyhýbají propagaci kultu mládeže a naopak nápadně potlačují prezentaci seniorů. Málokdy veřejnost dostává objektivní a střízlivé informace o životě seniorů. Přitom zařazení většího počtu informací o této skupině občanů by bylo uznáním jejich existence v populaci.

Postoj společnosti k seniorům může být vyjádřen také jazykem, slovní mluvou. Nezřídka jsou pro staré lidi užívány termíny někdy až hanlivé („stará bába, prašivej dědek, starý kozel“). Stáří je často zesměšňováno ve vtipcích, blahopřáních, dokonce i v komerčních sděleních.

Vědomí širší veřejnosti o seniorech je ovlivňováno také seznámením se s jednotlivými seniory, s jejich osudy formou literatury a filmu. Například v díle Karla Čapka Věc Makropulos je představena hlavní hrdinka příběhu, která má zázračný recept na prodloužení lidského života. Nakonec sama poznává, že hrůza z dlouhého života je větší než hrůza ze smrti (Tošnerová, 2002, 15).

Také knihy či sbírky básní, které napsali sami senioři, by jistě přispěly ke změně jejich obrazu ve společnosti, mohly by přiblížit svět stáří mladším generacím. Dalším prostředkem může být výtvarné umění, ať již seniory tvořené nebo seniory zobrazující.

Svou činnost na veřejnosti prezentují i různé organizace, které hájí zájmy seniorů. Může se jednat o seniorské organizace, svépomocné skupiny a zájmové kluby či sdružení (např. Klub novinářů seniorů), i když ony mohou paradoxně samy prezentovat stereotypy stáří. Z nadnárodních organizací lze jmenovat Evropský svaz pro starší generaci (EURAG), který spolupracuje s OSN (Organizace spojených národů) a který pozitivně obrací pozornost veřejného mínění k dříve narozeným. Za republikové organizace je zde Život 90, Rada seniorů, Svaz důchodců a další. Poskytováním informací přispívá také telefonní Zlatá linka seniorů (Haškovcová, 2002, s. 53-54).

5.8.4 Rodina versus senioři

Možnost žít v dosavadní rodině se významně odráží v životě starých lidí. Často se objevuje touha starých žít v blízkosti svých dětí a nebýt na nich závislý – hovoří se o tzv. intimitě s odstupem. Rodinný život v navyklém prostředí je pro seniora důležitý z hlediska udržení jeho soběstačnosti. Ve skutečnosti by ale mnohé domácnosti starých lidí bez pomoci mladších rodinných příslušníků nemohly existovat. Tato pomoc je dnes oddělena vzdálenostmi - ještě na počátku minulého století se děti, s omezenými možnostmi dopravy, usazovaly zpravidla v blízkosti domova svých rodičů a poskytovaly jim ekonomickou nebo jinou pomoc. Pokud je dnes trendem každé generace osamostatnit se a bydlet zvlášť, pak v minulosti bylo soužití více generací pravidlem - ovšem neznamenalo to ještě, že bylo dobré.

„Rodina byla po dlouhou dobu jediným místem, kde se mohla projevit mezigenerační solidarita. Děti, kterým rodiče poskytovali stravu a přístřeší, péči vracely. V současnosti tuto pečovatelskou funkci do jisté míry naplňuje sociální systém, ale rodina i nadále zůstává důležitým místem projevení solidarity.“ (Montoussé, Renouard, 2005, s. 286)

Starý člověk má v rodině také svou úlohu. Očekává zájem o svou osobu a naopak se zajímá o problémy rodiny i ve vysokém věku. Je důležité, aby staří lidé svému místu v rodině dobře rozuměli a aby se uplatňovali způsobem, který by co nejvíce prospěl jim samotným i celé rodině. Senioři se mohou uplatnit v procesu

socializace a výchovy dětí, v předávání zkušeností mladším a v zprostředkování základních lidských hodnot. Soběstačný senior se sám podílí na tzv. mezigenerační výměnné službě a nebývají problémy, potřebuje-li jednorázovou nebo intermitentní pomoc mladších (Montoussé, Renouard, 2005, s. 285-287).

Složitá situace je, je-li senior nesoběstačný, nemocný a na rodině závislý. Péče rodiny je v geriatrici nezastupitelná. Péče o takového člověka je v rodině možná pouze za splnění třech základních podmínek: aby rodina pečovat chtěla, aby o seniora pečovat mohla, aby to uměla (Klevetová, Dlabalová, 2008, s. 82).

Důležitá je zde především motivace, která k předsevzetí náročné péče vede. Je dána morálními kvalitami rodiny, procesem rodinné mravní výchovy, žebříčkem hodnot. Péče musí být eticky motivována a také s pochopením přijímána.

Při péči o nesoběstačného seniora v rodině vzniká problém rodinné zátěže s nemalým celospolečenským dopadem. V ČR je asi 10 % domácností, které pečují o těžce nemocnou osobu, značně odkázanou na pomoc druhých (Pacovský, 1990, s. 52-55).

Profesionální služby poskytované v domácnosti klienta, stejně jako pomoc materiální, mohou tuto zátěž mírnit, ale nemohou ji převzít zcela. Často se některý člen rodiny (většinou to bývá žena) musí alespoň částečně vyvázat z pracovního procesu nebo změnit zaměstnání, aby mohl pečovat o starého nemocného. Některá rodina pocítuje tíživě materiální a psychické nároky, má-li pečovat o svého starého příslušníka. Klesá její aktivita, brzdí se plány členů rodiny. Život rodiny je komplikován tím, že pro nemocnou osobu je třeba mít dostatečný bytový prostor, narušují se rekreační možnosti zdravých členů, komplikují se vnitřní vztahy. Prvořadým úkolem je, aby se rodině od společnosti dostalo takové podpory, která by péči o nemocného seniora usnadnila - to by mělo být jedním z hlavních úkolů sociální politiky (Haškovcová, 2002, s. 42-43).

I generační rozpory uvnitř rodiny mohou komplikovat situaci starého člověka i ostatních členů rodiny. Generační rozdíly se asi nejvíce projevují ve vztahu dětí, rodičů a prarodičů - zatímco mladí rodiče představují v rodině dynamiku a změnu, prarodiče jsou reprezentanty stálosti, uchovateli tradic a hodnot. Prarodiče mají na vnoučata většinou více času, avšak i soužití prarodičů s vnoučaty nemusí být bezproblémové. Nejmladší generace někdy nevidí v prarodičích své vlastní, ale jakési cizí osoby, k nimž nemá citový vztah a k nimž není shovívavá. Často ale naopak nacházejí prarodiče více citu a pochopení u svých vnoučat než u dětí.

Všichni členové rodiny však nezauímají ke starému rodiči stejnou pozici - jejich postoje se mohou lišit podle věku, společných zážitků, původních vztahů atd. Do postojů mladších členů rodiny se také může promítat celkově negativnější ladění společnosti vůči seniorům. Ve vztahu rodiny ke starým členům se objevují postoje přibližně ve dvou protichůdných kategoriích:

- Lásky k rodičům, starost o starého člověka, zájem o jeho přání a potřeby, snaha zabránit přestěhování do ústavního zařízení, obohacení z jeho přítomnosti v rodině.
- Strach z nesplnění povinnosti pokud bude senior umístěn v sociálním zařízení, úzkost ze ztráty rodiče, ze změny tradiční role, která se obrací v ochrannou roli, pocety viny, nenávisti, pochyby zda bude péče zvládnuta atd.

Kvalita společného života se stárnoucím rodičem pak závisí na rovnováze mezi těmito negativními a pozitivními postoji a na vzájemném respektování zvláštností každého věku (Pichaud, Thareauová, 1998, s. 68-73).

5.8.5 Věková segregace

„V současném stupni rozvoje naší společnosti jde především o to, aby společnost přijala stáří jako realitu a starou subpopulaci jako svou nedílnou součást. Stará generace nesmí zůstat bez role. Cílem je nikoliv segregace, nýbrž integrace.“ (Pacovský, 1990, s. 46)

Jaký postoj může společnost zaujmout k seniorům? V zásadě se jedná o dva přístupy - integrace nebo segregace. Integrační a segregační tendence jsou v současnosti chápány jako jedny z významných ukazatelů humanity, kulturnosti a vyspělosti společnosti. Segregace je pojímána jako akt, kterým společnost dává určité skupině lidí najevo, že jsou horší než jiní, jedná se o vyčlenění ze společenských vztahů až k izolaci. Věková segregace znamená segregaci na podkladě věku, zjednodušeně řečeno jedná se o reálné či symbolické oddělení věkových skupin ve společnosti - ze stáří se stává nepřekročitelná bariéra.

Prostorová segregace na základě věku znamená nejen seniorské obytné komplexy či celá městečka (s jejichž výstavbou se počítá i v ČR), ale i domovy pro seniory izolované na tzv. zelených loukách okrajových částí měst. Institucionální věková segregace se objevuje tehdy, když principy a normy, které vymezují určité

sociální instituce, obsahují kalendářní věk jako nezbytnou podmínku participace, což je nejčastěji v oblasti školství a práce. Integrace starších osob do společnosti je ohrožena ztrátou sociálních rolí a narušením členství ve skupinách. Kulturní věková segregace se reprodukuje zejména prostřednictvím jazyka. Jazyk zde slouží jako klíč umožňující vyzdvižení rozdílů mezi věkovými kategoriemi (kategorie „my“ a „oni“).

Ostrakismus znamená vytěsnění jedince z kolektivu nebo společnosti, jeho částečné nebo úplné ignorování. Je využíván společností jako trest nebo i jako forma nátlaku. V sociologii je termín používán pro jednu z forem sociální kontroly. Různost má lidi spojovat a nikoli rozdělovat. Při respektování zásad humanity bychom měli vycházet ze souhry, při níž jsou slabší podporováni silnějšími. Tento ideální stav je nutno pěstovat, tedy vychovávat celou společnost (Vidovičová, 2003).

6 Empirická část

V empirické části je popisován průběh výzkumného šetření na základě prostudované literatury, která byla předmětem teoretické části této diplomové práce. V empirické části jsou definovány výzkumné cíle, otázky a výzkumný vzorek seniorů. Je zde popsána metodologie výzkumného šetření, metoda sběru dat, jejich analýza a interpretace. Závěr empirické části obsahuje shrnutí komplexních výsledků tohoto výzkumného šetření.

6.1 Kvalitativní výzkumného šetření

Z důvodu relevantního počtu informantů byla pro vlastní empirické šetření zvolena kvalitativní metoda. Hendl (2008) definuje kvalitativní výzkum jako snahu interpretovat pohledy subjektů na zkoumaný jev, a to tak, že výzkumník přejímá perspektivu subjektů. Při kvalitativním výzkumu je využíván popis každodenních situací. Prvořadé je porozumění akcím a významům v jejich sociálním kontextu. Upřednostňují se otevřené výzkumné plány. Na základě výzkumníkova vstupu do reality a jeho kontaktu s participujícími osobami dochází ke sběru velkého množství informací o nevelkém počtu jedinců. V rámci kooperace výzkumníka s informanty nedochází k redukci počtu proměnných a vzájemných vztahů mezi nimi. Takto získané údaje jsou písemně zpracovány prostřednictvím jejich popisu a následně analyzovány. Výsledkem je vysvětlení holistického obrazu zkoumaného jevu, interpretace celého výzkumného procesu a porovnání podobně orientovaných výzkumů.

Oproti kvantitativnímu výzkumu je reliabilita kvalitativní metody sběru a interpretace dat poměrně nízká, zatímco validita výzkumu je vysoká. Kvalitativní výzkum umožňuje podrobné poznání konkrétních situací a podmínek a intenzivní šetření (Reichel, 2009, s. 40-41).

Porozumět lidem v sociálních situacích a nacházet význam sdělovaných informací je cílem kvalitativního výzkumu. Výzkumník na základě co největšího množství informací získaných od informantů nachází pravidelnosti, struktury a významy mezi nimi. To může vést k objevení nových teorií či nově, jinak stanovených hypotéz (Disman, 2011, s. 58).

Kvalitativní výzkum mnohdy trvá několik měsíců či let, neboť bývá obvykle časově náročný. V souvislosti se stanovenými výzkumnými cíli je však ideálním přístupem k přiblížení se a porozumění zkušenostem informantů a k pochopení významu určitých jevů z perspektivy informantů.

6.2 Metoda sběru výzkumných dat

Jako metodu sběru dat potřebných pro toto výzkumné šetření byl zvolen polostrukturovaný rozhovor. Miovský (2006, s. 159) uvádí, že tento typ interview „*dokáže řešit mnoho nevýhod jak nestrukturovaného, tak plně strukturovaného interview.*“ Je tedy volněji řízený než strukturovaný typ tohoto výzkumného nástroje či než dotazník, ovšem na druhou stranu vyžaduje náročnější technickou přípravu než nestrukturovaný rozhovor. U polostrukturovaného interview je zapotřebí držet se určitého návodu, což je seznam otázek či témat, jež jsou pro náš výzkum klíčová (Hendl, 2008). Je zde možné doplňovat dle potřeby další otázky, pokud to průběh (nebo plynulost) rozhovoru vyžaduje. Umožňuje více do hloubky zkoumat pohledy různých lidí na danou tematiku.

6.3 Metoda analýzy výzkumných dat

Lidská zkušenost, jakožto elementární činitel pro nalézání významu a porozumění lidského jednání a pochopení určitých jevů vedla k volbě analýzy získaných výzkumných dat, a to metodě Interpretativní fenomenologická analýza (IPA). Zmíněný typ analýzy získaných výzkumných dat je velmi kreativní, individuální, ale i subjektivní.

„IPA je kvalitativním výzkumným přístupem, jenž se zabývá zkoumáním toho, jaký význam lidé přikládají svým zásadním životním zkušenostem.“ (Smith a kol., 2009, s. 1)

„Jelikož sám výzkumník je v IPA nástrojem, který zprostředkovává zkušenost respondentů světu, musí být schopen reflektovat a rozlišovat svůj vklad do interpretací a analýzy od respondenta. A dále si dát pozor na to, aby nepodřizoval a nemanipuloval teorii či koncept výzkumu na základě zjištěných výsledků.“ (Gulová, Šíp, 2013, s. 105-106)

Interpretativní fenomenologická analýza vychází ze tří základních filozofických přístupů, kterými jsou fenomenologie, hermeneutika a idiografie.

Vliv fenomenologie na celkovou výzkumnou metodu je značný. Tento pojem je obsažen v názvu samotné výzkumné metody. Fenomenologie je filozofický přístup zabývající se studiem jedinečných zkušeností každého člověka. Vždy je cílem tohoto přístupu snaha o objektivní poznání smyslu věci a chápání světa v kontextu konkrétního člověka v konkrétním čase (Smith a kol., 2009; Řiháček, 2013).

Zásadním přístupem pro výzkumníkovo porozumění a pochopení informantova myšlení je právě hermeneutika. Smith a kol. 2009, s. 48 uvádí: „*Dalším podstatným východiskem IPA je hermeneutika, již můžeme označit jako teorii interpretace. Hermeneutika tedy podává pomocnou ruku k porozumění výkladu a jeho interpretaci, přičemž základním principem je tzv. hermeneutický kruh. Zjednodušeně lze tento pojem vysvětlit tak, že pokud chceme porozumět celku, je potřeba znát jeho jednotlivé části a naopak, abychom porozuměli určitým částem, je třeba chápat celek.*“ Řiháček a kol. (2013) vysvětluje podstatu hermeneutického kruhu jako výzkumníkovo pochopení informantova způsobu, jímž se informant dopracoval svých zkušeností a ztotožnil se s nimi. „*Při interpretaci se výzkumník snaží zachytit konstruovanou realitu samotného respondenta a interpretuje jeho zkušenost. Výsledkem IPA je tedy vždy interpretace zkušenosti respondenta výzkumníkem.*“ (Gulová, Šíp, 2013, s. 106)

Třetím základem interpretativní fenomenologické analýzy je idiografie. Tento přístup se zaměřuje na konkrétnosti a jeho cílem je snaha, aby bylo dosaženo porozumění, detailního prozkoumání událostí, vztahů a jevů u konkrétního člověka (Holešová, 2014). Koutná Kostínková, Čermák (2013, s. 12) idiografii charakterizují jako: „*zaměření se na konkrétní jedince, kteří ve svém životě zažívají specifickou situaci nebo událost. V důsledku toho IPA začíná detailním prozkoumáním jednoho případu a pokračuje v něm do té doby, než dosáhne určitého stupně porozumění nebo interpretačního tvaru. A teprve poté přechází k analýze dalšího případu.*“

6.4 Cíle výzkumného šetření

Empirická část této diplomové práce je postavena na kvalitativním výzkumu zkoumajícím postavením seniorů ve společnosti a následné analýze a interpretaci získaných výzkumných dat.

Hlavním cílem výzkumného šetření je zjistit konkrétní faktory podílející se na postavení seniorů v rámci společnosti, a to z pohledu seniorek žijících v manželském či partnerském svazku v domácím prostředí. Vedlejším cílem výzkumného šetření je zmapovat rozdíly v názorech na postavení seniorů ve společnosti, a to z pohledu uvedených informantek žijících ve městě a na venkově.

6.4.1 Výzkumné otázky

K dosažení hlavního výzkumného cíle byla stanovena výzkumná otázka:

• Jaké faktory se podílely a podílejí na subjektivním pocitu spokojenosti či nespokojenosti seniorek žijících v manželském či partnerském páru v domácím prostředí s jejich postavením ve společnosti?

K dosažení vedlejšího výzkumného cíle byla stanovena výzkumná otázka:

• Ovlivňuje městské či venkovské prostředí, v němž seniorky žijí, subjektivní pocit spokojenosti či nespokojenosti s jejich postavením ve společnosti?

Jelikož se jedná o kvalitativní výzkum, výzkumné otázky byly zcela záměrně položeny velmi ze široka. V opačném případě by mohlo dojít k omezení popisu předem nepředpokládaných jevů. Ke stanoveným výzkumným otázkám se vztahuje okruh následujících primárních tazatelských otázek:

- Jaký význam má pro seniory rodina?
- Máte přátele?
- Kdo je nejbližší osoba seniorů a proč?
- Co Vám dělá největší radost?
- Jaké jsou Vaše koníčky?
- Co považujete za Váš největší životní problém?
- Jaký je podle Vás Váš zdravotní stav a jak často chodíte k lékaři?
- Domníváte se, že je v současné době seniorům poskytována kvalitní lékařská péče?
- Jak se cítíte z pohledu síly, vitality?
- Jaká je Vaše současná finanční situace?
- Postačuje Vám důchod na zabezpečení Vašich potřeb?
- Chtěli byste si něco koupit a nemůžete z hlediska Vaší finanční situace?

- Jak senioři prožívají své postavení?
- Jakou roli zaujímá podle Vás generace seniorů v dnešní společnosti?
- Jaké je postavení seniorů v dnešní společnosti?
- Jaký má podle Vás smysl stáří?
- Byla jste spokojena se svým zaměstnáním?
- Měnilo se chování nadřízených, případně kolegů, vůči Vám s Vaším rostoucím věkem?
- Mají senioři šanci být zaměstnaní?
- V kolika letech jste odcházela do důchodu?
- V čem je podle Vás rozdíl ve Vašem životě, když jste chodila do práce a nyní?
- Co je pro Vás nyní důležitější než v předchozím životním období?

6.5 Výzkumný soubor

Vstupní výzkumná data byla získávána prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů, jak již bylo uvedeno, na základě kladení otevřených otázek vybranému vzorku informantek. Výběr výzkumného vzorku pro tuto práci úzce souvisel s volbou Interpretativní fenomenologické analýzy. Pro využití metody IPA se obvykle doporučuje menší a homogenní skupina informantů, jelikož následná analýza zjištěných výzkumných dat je velmi podrobná. Zároveň je nutné, aby bylo ke každému informantovi a jeho výpovědím přístupováno individuálně. Prostřednictvím této metody by mělo dojít k pochopení a porozumění určitého fenoménu, k čemuž je právě zapotřebí vhodné volby záměrně zvoleného výzkumného vzorku (Smith a kol., 2009).

6.5.1 Kritéria výběru informantů

- Seniorky ve věku 68-75 let,
- seniorky žijící v manželském či partnerském svazku v domácím prostředí,
- seniorky žijící ve městě,
- seniorky žijící na venkově.

Volba výzkumného vzorku byla záměrná vzhledem ke stanoveným výzkumným cílům, výzkumným otázkám a volbě analýzy výzkumných dat. Postupně bylo osloveno pět manželských i partnerských párů, které by splňovaly výše uvedená kritéria. I když

pro výzkumné šetření byly zapotřebí ženy seniorky, oslovovány a seznamovány s účelem tohoto šetření byli celé páry. Důvodem bylo předejít případným neshodám a problémům v domácnostech, kdy by druhý z páru mohl mít pocit, že toto šetření nějakým negativním způsobem zasahuje do soukromí páru či omezuje chod domácnosti.

První dva kontaktované seniorské páry nebyly ochotny poskytovat jakýkoliv rozhovor na danou tematiku a za daným účelem. Další dva vytipované páry s výzkumným šetřením souhlasily. Bohužel ještě než se rozhovory uskutečnily, jeden partnerský pár postihla životní katastrofa v podobě vyhoření domu. V důsledku jejich tíživé životní situace již k domluvenému rozhovoru nedošlo. Tito senioři však doporučili za sebe jiný, tomuto výzkumnému šetření vyhovující manželský pár. Nakonec tedy byly pro výzkumné šetření získány tři manželské páry splňující stanovená kritéria.

6.5.2 Struktura rozhovorů

Již v době, kdy byli senioři kontaktováni pro toto výzkumné šetření, byli seznámeni s důvodem, za jakým účelem s nimi budou rozhovory vedeny. Zároveň byli dopředu informováni, že pro toto výzkumné šetření je potřebné zaznamenat rozhovory zvukově prostřednictvím diktafonu. Byli též ubezpečeni, že bude zachována jejich anonymita a z tohoto důvodu dojde k záměně jejich jmen. Všichni oslovení s těmito fakty souhlasili.

Polostrukturované rozhovory již pouze s informantkami probíhaly v letním období. I přesto, že některé z nich, zvláště ty žijící na vesnici, byly velmi zaneprázdněné pracemi na poměrně rozlehlých pozemcích kolem domu, nevyskytl se problém domluvit se s nimi na termínu a čase průběhu rozhovorů.

Vlastními výzkumné šetření probíhalo vždy v místě bydliště seniorek a trvalo v časovém horizontu přibližně 40-70 minut. S oběma informantkami se známe již dlouhodobě, proto mi v průběhu rozhovorů tykaly. Při všech rozhovorech byl dodržován stejný okruh tazatelských otázek. Většina z nich se rozpovídala obsírněji k dané otázce a během rozhovorů se vynořily ještě další otázky, které nebyly původně plánovány. Rozhovory probíhaly v příjemné atmosféře. Zodpovězeny byly všechny otázky, čímž byly získány veškeré potřebné informace pro toto výzkumné šetření. Informantky zároveň přislíbily, že v případě potřeby získání doplňujících údajů se na ně

mohu znovu kdykoliv obrátit. S poděkováním za vstřícné přijetí a ochotu spolupracovat jsme se rozloučily.

7 Rozhovor s Jiřinou

Rozhovor s Jiřinou probíhal jako první. Po předem telefonicky domluveném termínu schůzku jsem ji navštívila ve vesnici, kde žije se svým manželem v rodinném domě. Jiřina mě vřele přijala i se svým manželem, který připravil kávu a nechal nás o samotě.

Na Jiřině, i když se léta známe, byla patrná nervozita z nadcházejícího rozhovoru. Brzy po jeho zahájení však její nervozita vymizela a nenuceně a spontánně odpovídala na všechny moje položené otázky. Rozhovor, který byl zaznamenán na diktafon a během něhož Jiřina zodpověděla všechny moje položené otázky, trval 70 minut. Informantka sama navrhla, že se na ni mohu znovu kdykoliv obrátit za účelem zodpovězení dalších případných otázek k danému či jinému tématu.

Po skončení výzkumného šetření jsme si ještě chvíli nezávazně povídaly. Na závěr přivolala svého manžela, který v průběhu našeho rozhovoru pracoval na zahradě, abychom se všichni společně rozloučili.

7.1 Charakteristika informantky Jiřiny

Jiřině je 72 let, se svým manželem mají dvě dcery a od nich čtyři vnoučata (dva vnuky a dvě vnučky). Jiřina má základní vzdělání, i když po základní škole studovala dvouletou hospodářskou školu. V tehdejší době nebylo toto studium zakončeno maturitou. V současné době je již 17 let v důchodu. Předtím celý život pracovala ve strojírenském závodu jako mzdová účetní.

Jiřina je menší, obézní postavy. Tato skutečnost, již od pohledu, jí způsobuje nemalé zdravotní problémy a omezuje ji v pohybu.

7.2 Hlavní schéma rozhovoru s Jiřinou

- 1. Vliv studia a zaměstnání**
 - a) Škola základ života**
 - b) Kolektiv**
 - c) Pracovní vytíženost versus rodina**

- 2. Vliv rodiny na současný život seniora**
 - a) Rodina jako starost**
 - b) Rodina jako radost**

- 3. Zdravotní stav ve vztahu k současnému životu seniora**
 - a) Psychika zdravotním problémem**
 - b) Nadváha zdravotním problémem**
 - c) Zdravotní problémy spojené s věkem**

- 4. Život na vesnici versus život ve městě**
 - a) Výhody města**
 - b) Dobří sousedé**

7.2.1 Interpretace tématu Vliv studia a zaměstnání

a) Škola základ života

Při otázce týkající se informantčina studia se Jiřina ihned s trochou nostalgie v hlase rozpovídala nejprve o tom, jak a kde navštěvovala základní školu a jaké byly její školní výsledky. *„Do školy, obzvláště' obecný, jsem chodila moc ráda. I když jsme chodili pěšky, asi tři kilometry do vedlejší vesnice. Učení mě ale bavilo. Jo, pamatováka to jsem měla, teď už ne, po mamince.... Bratr Olda, ten byl ještě chytřejší. Nikdy se doma neučil, to za nás tak nebylo. Ale pamatováka to teda měl. Jenomže to byl lajdák a měl svoji palici. Takže gympl nedokončil.... A co jsme jako děti zažily legrace, ve škole i když jsme chodily tam a domu. Jak jsem říkala, doma jsme se s Oldou nijak už neučili, měli jsme jinou práci ... A když bylo volno, hlavně v zimě, scházeli jsme se s klukama Klepačovejma a mastili karty.... A kde už jim je všem konec ...“* Z povídání je pravděpodobné, že měla nadání i dobrý vztah ke studiu. Usuzuji, že měla hezký vztah

s maminkou, bratrem i kamarády, neboť při vypravování o školních létech se jí stále do očí derou slzy. *Naši na tom nebyli finančně moc dobře, ale chtěli nám dopřát studium. Tak jsem potom chodila na dvouletou hospodářskou školu do Chrudimi. Vybavili mě doma zbytečkem jídla od neděle, žádný maso, jako dneska. Nějakéj drobněj peníz, oni se vždycky uskromnili. A v pondělí ráno mě šel tatínek vždycky vyprovodit k autobusu do Bradla ... Abych si trochu přilepšila, chodila jsem celý prázdniny do lesa na borůvky a pak jsme je prodávali. Jo, to byly jiný časy než dneska, ale ráda na ně vzpomínám, i když jsme nic neměli.... Na hospodářský jsem se už musela trochu víc učit. Chtěla jsem školu dodělat a dobře. Snažila jsem se i proto, že nám naši vždycky říkali: Jak si usteleš, tak si lehneš.... Měli jsme i těsnopis, tak z toho jedinýho mám státní zkoušku (smích). Když už jsem pak chodila do práce a vydělávala jsem si, měla jsem možnost dodělat si maturitu. Ale v tu dobu jsem to nepovažovala za důležitý. I když jsem začala chodit s Honzou a ten si v té době dodělával průmyslovku.... No, pozdějc jsem toho možná trochu litovala, ale to zas přišly děti a starost o rodinu.... Možná kdybych si tu maturitu udělala, měla bych lepší postavení a víc peněz a ted' možná o něco větší důchod....“* Finanční situace jejich rodičů očividně nebyla příliš uspokojivá, ale nijak neovlivnila výběr budoucí školy. Jiřina se spíše domnívá, že kdyby dosáhla vyššího vzdělání, z části by to kladně ovlivnilo její současnou finanční situaci.

b) Kolektiv

Myšlenky, které Jiřině v průběhu rozhovoru často vyvstanou, jsou právě vzpomínky na kamarády a později spolupracovníky, kteří v nemalé míře ovlivňovali její studentský a pracovní život a vzájemné vazby se prolínají i do současného seniorského života.

Do Chrudimi jsem chodila s kamarádkou z obecný školy. S Věrou jsme bydleli na privátu u jedný starší paní. Ráno jsme vždycky na poslední chvíli běžely do školy. Po škole domu na privát, tam byla zima. Musely jsme si zatopit v Kabourkách. Moc jsme to neuměly, tak nám to hulilo. Seděly jsme navalený a učily se nebo klábosily. Věra byla a ta teda ještě je fajn holka. Po škole jsme spolu nastoupily i do stejný práce. Tehdy mi bylo patnáct... Nastoupily jsme do strojírenského závodu. Tehdy jsme byly mladý, hezký, štíhlý a šikovný holky (smích). Myslím si, že jsme hned dobře zapadly mezi kolegy, teda kolegyně.... Obě jsme nastoupily na stejný pracoviště, do mzdový účtárny, kde jsme i s dalšíma holkama, skoro ve stejným složení zůstaly téměř třicet pět let. Než

se fabrika začala rozdělovat do několika závodů a tím pádem rozdělili i nás mzdovky.... Zazily jsme spolu hodně hezkýho, někdy i ošklivýho, ale na ty ošklivé věci člověk většinou zapomene.... Byla jiná doba, ne tak náročná a hektická. I když jsme dělaly všechno ručně a práce bylo hodně, vždycky se našla nějaká chvílka na blbosti.... Veselýho, ale i smutnýho, třeba když nám umírali rodiče, bylo dost.... Když nás pak po tolika letech rozfrkaly do různých závodů. A většinou jsme šly každá sama do jednoho závodu, byl to takovej divnej pocit.... Našly jsme si tam zase nový, spřízněný duše, ale už to nebylo takový.... Scházíme se s holkama doted', i když už ne tolik jako dřív.... Zase společně prožíváme radosti i starosti a hlavně řešíme zdravotní neduhy....“ Dospěla jsem k názoru, že i když nebyla Jiřina v nejlepší osobní i pracovní situaci, kolektiv, ve kterém pracovala, ji pomohl zvednout hlavu, přenést se přes problémy a jít dál. Domnívám se, že přátelství navázaná s kolegyněmi v produktivním věku, napomáhají Jiřině, ale i jejím bývalým kolegyním, překlenout nelehké životní situace i v současné době.

c) Pracovní vytíženost versus rodina

Jiřina pracovala celý život jako mzdová účetní. Z jejího vyprávění a vzpomínek je zřejmé, že byla součástí dobrého kolektivu, díky němuž zvládala nelehké životní situace. Hovoří o legračních chvílkách na pracovišti, ale také o chvílích nadměrného pracovního vytížení a o nedobrych vzpomínkách na odchod do důchodu. „Po narození Irenky jsem se vrátila do práce po pěti měsících. Nebejt maminky, který spolu s tatínkem žili s námi ve společné domácnosti, bych si to nemohla dovolit.... Přestavovali jsme dům a každá koruna byla dobrá, tak jsem šla do práce. O Irenku se starala maminka. Jsme z vesnice a do práce jsme dojížděli celej život patnáct kilometrů tam a zpátky. Jesle ani školka v našich končinách nebyly.... Práce mzdový účetní nebyla v tu dobu nijak ceněná, ani honorovaná.... Bylo jí někdy ale až nad hlavu. Všechno se dělalo ručně, žádný počítače.... Měla jsem na starosti tři sta lidí. Lístky, neschopenky, ošetřování, přídavky na děti, srážky z mezd atd. Pak se zase všechno ručně knihovalo. To všechno pro tři sta lidí a všechno ručně.... Nejhorší to vždycky bylo v době uzávěrky, no, před vejplatou. Když to šlo, brala jsem si práci i domů.... A kolem rodiny zase pomáhala maminka. (slzy v očích) Autobus k nám do vsi jezdil nejpozději v půl jedenáctý večír. Takže jsem v době uzávěrky jezdila ráno po pátý do práce a večer v jedenáct domů. Když jsme si po letech kopili s manželem trabanta, jezdil pro mě o něco dřív, třeba už

v osm večer.... Všichni jsme jen lidi a každý občas udělá chybu. I když se mi to stávalo výjimečně, a holkám (myšleny jsou kolegyně) taky výjimečně, lidi na nás chodili řvát, že jsme jim udělaly blbě vejplatu. A někdy taky chodili řvát úplně neoprávněně.... Nebylo to lehký. Za pomoci rodičů jsme to zvládli....“ (opět slzy v očích)

Z informantčina vyprávění je opět patrný velmi dobrý vztah s rodiči, zvláště maminkou, která Jiřině a jejímu manželovi velmi pomáhala s výchovou dcer. Bez její pomoci si nedokáže zvládnutí tehdejší situace představit. „*Když holky povyroستly, barák byl přestavěnej, bylo víc peněz a mohli jsme žít ve větším klidu, maminka onemocněla a zemřela.... (pláč) To poměrně těžce nesl tatínek a dost často klempíroval. Vždy se z toho naštěstí nějak dostal.... Jak se doba vyvíjela, přišly počítače a nelehký období nás starších naučit se s novou technikou pracovat. A zase jsme to zvládli. Mezi tím se obě dcery vdaly. Nám s manželem začala další starost o nemocného tatínka. (pláč) Téměř tři roky byl více méně odkázanej na lůžko, protože se mu zkrátily šlachy pod kolenama a nemoh skoro chodit.... Díky nesmírný manželově pomoci jsme se o něj dokázali po celý ty tři roky starat, aniž bysme ho museli dát do nějakýho ústavu. Při tom jsme oba chodili s manželem do práce....“ (povzdechnutí)*

„*Půl roku po tatínkově smrti a rok před mym řádným odchodem do důchodu jsem dostala v práci výpověď pro nadbytečnost. Moje místo mzdové účetní bylo sloučené s místem sekretářky.... (křečovitý úsměv) Tak to byla další rána, se kterou jsem se dost dlouho vyrovnávala....“*

Z dosavadní analýzy rozhovoru s informantkou jsem nabyla názoru, že ať už se odvíjel rozhovor jakýmkoliv směrem, Jiřina se vždy vrací a vzpomíná na rodinu, blízké osoby, starost o ně a vzájemnou pomoc mezi sebou. Nejprve zmiňuje pomoc rodičů, zvláště maminky, s výchovou dcer. Poté pomoc manžela při opatrování nemocného otce. Mnohokrát během rozhovoru vzpomíná na zemřelé členy rodiny a přátele. Na základě těchto indicií jsem nabyla názoru, že jedny z hlavních faktorů ovlivňující Jiřininu spokojenost či nespokojenost se stářím a potažmo s vlastním postavením seniora ve společnosti, jsou obavy ze zklamání, nesamostatnosti, nemoci a smrti blízkých i sebe samé.

7.2.2 Interpretace tématu Vliv rodiny na současný život seniora

a) Rodina jako starost

Celým dosavadním rozhovorem se nese téma rodina. Pochopila jsem, že rodina a všichni její členové tvoří středobod Jiřininy zájmů. „Už jsem jim kolikrát říkala, že kdybych se ještě jednou narodila, už bych se nevdávala a neměla děti. (smích) No, jo, abych o ně o všechny nemusela mít pořád takovou starost.... Pořád někde lítají, mají samý akce. No, hlavně ti dospělí, myslím tím dcery s manželama a ty dospělý vnoučata taky.... Všichni jezdějí autama a já jen trnu hrůzou, aby dobře dojeli.... Všechny tři dospělý vnoučata studují v Brně a nemůžou tam jet vlakem, ale autem.... A ještě si ze mne dělají legraci, že vysokou u nás ve vsi ani v jejich městečku nevystudují....(oči v sloup)“ Dle mého názoru, Jiřinin výrok, že by se už nikdy nevdávala a neměla děti, nemyslí vůbec vážně. Vždyť právě ony, dle všech náznaků, které během rozhovoru sleduji, jsou smyslem jejího života. „A dědous, myslím tím manžela, ten je taky takovej. Když jezdí po doktorech, vyrazí ráno a vrátí se, kdo ví kdy, odpoledne.... Pravdou je, že všechno co mu sepíšu, nakoupí a zařídí.... Ale protože vím, jak už jezdí a pořád se kochá, jako ten doktor z filmu, zase trnu hrůzou než se vrátí domů.... Jo a ještě je navádí, děti a vnoučata, aby mi zbytečně neříkala, že jedou třeba někam na výlet. Že bych byla zbytečně nervózní a zase by mě začal bolet žlučník....(úšklebek)“ I když si Jiřina postěžovala na manžela, je patrné, že má o něho stejnou starost jako o vnoučata a dcery s jejich partnery. Přesvědčila mě o tom skutečnost, že se během našeho sedmdesáti minutového rozhovoru šla čtyřikrát podívat, co manžel na zahradě dělá, jestli je v pořádku.

b) Rodina jako radost

Z předchozích získaných informací od Jiřiny jsem měla pocit, že přemýšlí pouze nad samými negativními věcmi a událostmi, které jí ztrpčují její seniorský věk. Proto jsem jí položila následující otázku: „Co Vám dělá radost? Cítíte se být šťastná?“

„Co mi dělá radost? No, přece vnoučata. Na jedné straně starost a na druhé radost.... I když lamentuju, tak ale musím říct, že ony nic strašného nedělají.... Ty dospělý vnoučata se všechny dobře učila. Děti od starší dcery už mají obě bakaláře. Musím se trošku pochlubit. (smích) A studují dál. Tak doufám, že to dodělají. No, prosím, zase starost.... (smích) A vnučka od mladší dcery letos nastoupila taky do Brna na vysokou. Jen ten malej od té mladší se moc nechce učit. Ale, že je ještě malej. No, je

mu třináct. (smích) Tak je to můj a dědy mazlíček.... No, všechny jsou slušný. Nepijou, nedrogují, dluhy nedělají. Žádný vylomeniny nevyvádějí, zatím.... A jestli jsem šťastná? Nejšťastnější jsem, když jsou všichni tady u nás. Jak oni říkají „na gauči“ (smích) a nikam nespěchají.... A taky mám radost, když mě výjimečně nic nebolí a když vidím na manželovi, že mu je taky dobře....“ Znovu se mi potvrdila moje předchozí domněnka. Jiřina přemýšlí převážně negativisticky, což, jak v průběhu rozhovoru zmínila, nepřispívá jejímu zdravotnímu stavu. Přesto, že hovoří o tom, co jí dělá radost a činí ji šťastnou, neopomene zmínit slova obav a pochyb „ale, co kdyby, zatím“.

7.2.3 Interpretace tématu Zdravotní stav ve vztahu k současnému životu seniora

a) Psychika zdravotním problémem

Starost a obavy o rodinu jsou u Jiřiny jedním z hlavních faktorů způsobující její psychosomatické obtíže, které vyvolávají negativní náladu a nespokojenost se současným životem. *„Velice často mám bolesti břicha, stěhuje se mi to zkrátka po celým břiše. Když mě nebolí žlučník, kterej už nemám, tak zase žaludek nebo dole v podbříšku.... Už mě to nebaví, takovýhle problémy mám s malejma pauzama už třicet let. Od doby, kdy umřela maminka. Tehdy jsem prvně chytla žlučnickovej záchvat.... Vždycky, když je v rodině nějaký problém, nebo až když už je po něm, tak mě to rafne... Jako když starší dceři umřel hošík při porodu a nedlouho potom mi v padesáti šesti letech umřel bratr. To byly hrozný rány, nemohla jsem se z toho vůbec dostat (pláč, třes rukou).... To mi bylo zle možná dva roky, jak psychicky, tak celkově po těle.... K doktorce chodím, na zklidnění beru Neurol. Žlučník mám taky vyoperovanej, ale nepomohlo mi to.... Když se dějou nějaký prkotiny, jak říká manžel. A to myslí ty výlety, dovolený, bláznivý nápady jako „bendží džamping“, seskok padákem v tandemu atd. (ťukání si na čelo) našich dětí a vnoučat, aby mi to radši neříkali. Nebo až když už to absolvujou. Jinak se mi to vždycky rozjede....“*

b) Nadváha zdravotním problémem

„Nemohou tyto Vaše zdravotní problémy způsobovat i jiní činitelé?“

„Jo, to asi taky způsobujou, třeba moje tloušťka.... Samozřejmě jsem absolvovala už několikrát všechny možný vyšetření (žaludku, střev, ultrazvuky celého

břicha).... No, naštěstí na mě zatím nikdy nic závažného neshledali.... Na ultrazvuku mně vždycky řeknou a napíšou do zprávy, že vzhledem k nadváze není možný oblast břicha úplně prosvítit.... (úšklebek) No, já to vím, jsem tlustá. Ale co s tím teď na starý kolena nadělám. Tloustnout jsem začala, když byl můj manžel, tehdy ještě nebyl manželem, na vojně.... Nikam jsem nechodila, čekala na něj doma a kynula.... (smích) Po narození holek šly kila nahoru ještě víc.... A když jsou nějaký problémy, místo abych nejedla, tak se cpu...“ Z vyprávění Jiřiny je zjevné, že jsou její zdravotní problémy, jak psychické, tak i nadváha, skutečně do značné míry zapříčiněny jejími obavami z čehokoliv a negativním postojem k životní realitě. „Když se představoval barák, holky byly malý, do práce jsem chodila, takže pohybu bylo až až. Kila stejně dolů nešla.... No jo, jsem holt bába jako keř (úšklebek, smích)“

c) Zdravotní problémy spojené s věkem

„Máte i jiné zdravotní problémy?“

„No, mám, ale ty ostatní nejsou tak strašný jako ty bolesti v břiše.... Klepou se mi ruce. To mám po tatínkovi, tomu se klepaly patnáct, dvacet let. A ke konci života se už sám chudák nemoh ani najíst, museli jsme ho krmit.... A ty mladší dceři se už taky začínají klepat. Máme to asi daný dědičně.... Taky mě dost bolí záda, mám prej navíc jeden obratel a asi čtyři bederní sesedlý.... Doktoři říkají, že ty moje bolesti v břiše můžou být daný právě i od těch zad, tou tloušťkou, ochablym svalstvem a nedostatkem pohybu.... No, asi to tak bude. Ale jak se mám ještě víc hejbat, když obstarám domácnost, v létě nějaký kytky na zahradě a mám toho plný zuby. Nemůžu se kloudně hnout.... A taky mě kloudně už nic nebaví....“ Zjevné je, že převážná většina zdravotních problémů Jiřiny je psychického původu. Ona je v „začarovaném kruhu“. Na jedné straně by se ráda cítila lépe, aby byla spokojenější a zase ji více bavil život. Na straně druhé si tyto obtíže a pocit nespokojenosti způsobuje sama svou přehnanou péčí, starostlivostí a obavami o druhé a sebe samu. Za nejzávažnější fakt považují skutečnost, že již zcela rezignovala na jakoukoliv změnu svého životního stylu.

7.2.4 Interpretace tématu Život na vesnici versus život ve městě

a) Výhody města

„Spatřujete nějaké odlišnosti v životě na vesnici a v životě ve městě?“

„To se ví, že jo. Ve městě je všechno dostupnější. Doktoři, úřady, obchody, školy, školky a i jiný služby. Jen toho času co člověk ztratí cestováním. Když jsme jezdili do města do práce autobusem, trvalo nám to hodinu ráno a hodinu odpoledne. Co si za tu dobu ti co bydlejí ve městě stihnou zařídit věci. Nebo se o to více času můžou věnovat dětem, domácnosti, svejm koníčkům.... Kdysi jsme měli koupenou parcelu na stavbu baráku ve městě. Nakonec nás rodiče přemluvili, že bude pro nás všechny lepší, když přestavíme tenhle barák na vesnici. Že to nebude stát tolik peněz a budeme všichni pohromadě. Když se na to dívám z pohledu, když jsme byli mladý a rodiče ještě žili, tak to opravdu lepší bylo. Jednak nám moc pomáhali s hlídáním holek a později, když už zase oni nemohli a potřebovali naši pomoc, tak jsme byli na blízku.... S odstupem času bych to, ale určitě udělala jinak. Mohli bydlet s námi ve městě, byli bysme i tak pohromadě a nemuseli jsme dojíždět do práce. Tím by se i ušetřilo.... A dneska když už jsme starý, chtěla bych bydlet ve městě hned. Jak už jsem říkala, kvůli doktorům, kvůli dětem, který tam bydlej a vůbec kvůli pohodlí.... Sem do vsi není zavedenej plyn, co jen dá starostí a práce zajistit topení.... S otopem nám pomáhaji děti, ale v zimě, když se musí každej den vybírat popel, zatápět a celej den chodit přikládat.... To obstarává manžel. Ale taky mu není pořád dobře a nechce se mu topit každej den, nebo ani nemůže.... Ve městě otočeji ventilem a mají teplo hned. Je to pohodlnější a žádněj bordel. Možná to je dražší, ale za komfort bych si i připlatila.... Stejně, až tady jednou jeden z nás nebude, ten druhěj tu nemůže zůstat sám. Síly docházej a jeden by to sám nezvládnul.... Budeme jednou stejně muset k holkám do města, nebo do nějakýho důchod'áku.... A když pak tady na kopcích v zimě nakydá sněhu, to kolikrát několik dní ani nemůžeme vyjet s autem.“ Z vyprávění Jiřiny na toto téma je patrné, že spatřuje výhody nejen v životě ve městě, ale také zároveň buď ve společném soužití s rozšířenou rodinou, nebo alespoň v jejich blízkosti. Opět zde vystupuje do popředí preference rodiny nad vše ostatní.

b) Dobří sousedé

„Přeci jen tady na vesnici žijete celý život. Nestýskalo by se Vám?“

„Malinko si mě tou otázkou zaskočila. Samozřejmě mám tady vzpomínky na dětství, mládí a celý zbytek života. Holky bydlí s rodinami obě ve městě, rodiče už tu nejsou, většina jejich kamarádů už taky nežije, nebo jsme už všichni tak rozbolavělí, že se stejně nestýkáme. Tak maximálně jednou za rok, když pořádá obec vánoční večírek pro důchodce (smích).... A dokud budeme aspoň trochu fit. Jezdili bysme sem třeba na léto. I když už mě ani ta zahrádka moc nebaví. Dvakrát se ohnu ke kytkám a můžu si jít sednout, abych si odpočala.... Ale přes zimu, a ta je tady kvůli topení dost dlouhá, by to bylo lepší ve městě.... Snad jediný, co by mě mrzelo, že bysme přišli o dobrý sousedy. Vždycky jsme s nima bez problémů vycházeli. Když jsme byli ještě mladý, chodili jsme k muzikám a dobře se bavili. Ale ty časy jsou už dávno, dávno pryč. My jsme věčně marod a oni taky.... Ted' už u nich léta bydlí dcera s rodinou. Ty jsou taky moc fajn. Dobře vycházíme i s nima. A naše holky, i když bydlí ve městě, s nima udržuje kamaráctvo furt.... Tak snad jedině kvůli sousedům by mě přesun do města trochu mrzel.... Ale barák bysme neprodávali, už kvůli holkám a dětem. Ty by to mrzelo. Všichni sem rádi jezděj a mají tady kamarády.“ Rovněž z této výpovědi Jiřiny vyplývá, že jí nezáleží na hmotných statcích, ale na klidném a spokojeném životě sebe a svých blízkých.

8 Rozhovor s Jaroslavou

Rozhovor s Jaroslavou probíhal jako druhý v pořadí. Byl veden v podobném duchu jako s předchozí informantkou Jiřinou. Po předem telefonicky domluveném termínu schůzku jsem ji navštívila ve vesnici, kde žije se svým manželem v rodinném domě s rozlehlým pozemkem. Vždy usměvavá a upravená Jaroslava mě nejprve ukázala velmi vkusně upravené okolí domu a ohradu s daňky a muflony, které na rozlehlém pozemku s manželem chovají. Poté jsme se přesunuly do domu, který působil rovněž velmi udržovaně. Přichystáno bylo i drobné pohoštění v podobě kávy a chutných koláčů.

Na rozdíl od Jiřiny, Jaroslava nepůsobila vůbec nervózně. Právě spíše naopak. Měla jsem pocit, že se na nás rozhovor přímo těší. Se zájmem a velkým zaujetím odpovídala na všechny moje položené otázky. Rozhovor byl rovněž zaznamenán na

diktafon a trval přibližně 50 minut. Na můj dotaz, zda se na ni mohu v případě potřeby ještě obrátit s doplňujícími otázkami, Jaroslava ochotně přikývla.

Po skončení výzkumného šetření mě Jaroslava ještě nabídla, abych s ní šla navštívit její maminku, o níž pečuje. Mamince je 86 let a žije ve vedlejším domě se svým svobodným vnukem, informantčíným synovcem. Nabídku jsem přijala a ráda jsem se s paní Miladou seznámila.

8.1 Charakteristika informantky Jaroslavy

Jaroslava, 68 let, žije v manželském svazku s Milanem, kterému je 71 let. Žijí na vesnici v rodinném domě s rozlehlým pozemkem. Mají dva syny a tři vnoučata (jednoho vnuka a dvě vnučky).

Jaroslava má středoškolské vzdělání - gymnázium, nyní důchodkyně, dříve skladová účetní, sekretářka, později dlouhodobě hlavní účetní ve strojírenském závodě. Příležitostně chodí do tohoto závodu stále vypomáhat jako účetní.

8.2 Hlavní schéma rozhovoru s Jaroslavou

1. Vliv studia a zaměstnání

- a) Bez práce nejsou koláče**
- b) Zaměstnání = uspokojení**

2. Velká rodina

- a) Vzájemná opora, pomoc a spolupráce**
- b) Finanční zajištění ve vazbě na úhlednost**
- c) Nevýhody velké rozpadající se rodiny**

3. Život na vesnici versus život ve městě

- a) Vesnice aneb práce, volnost, svoboda**
- b) Sousedské vztahy**

8.2.1 Interpretace tématu Vliv studia a zaměstnání

a) Bez práce nejsou koláče

Při otázce týkající se informantčina studia se vždy usměvavé Jaroslavě tentokrát vytratil úsměv z tváře. „*U nás ve vesnici škola nebyla. Docházeli nebo dojížděli jsme do školy ve vedlejší vesnici.... S učením jsem nikdy problémy neměla. Na učitele ráda vzpomínám dodnes. Po příchodu ze školy domů jsem napsala úkoly, když nějaké byly a pomáhala jsem s učením spíše sestře. Sestra byla o dva roky starší, ale protože byl její porod komplikovaný, trochu to na ní zanechalo následky. Nebyla postižená ani fyzicky, ani mentálně, ale s učením měla problémy.... Obě jsme museli doma pomáhat, jelikož jsme měli hospodu a hospodářství.... Tatínek byl o dvacet let starší než maminka. Byl to velmi moudrý a sečtělý člověk. Věnoval se vedení hospody a hospodaření.... Maminka pracovala v kravíně v JZD a po práci samozřejmě též pohybovala kolem hospodářství a hospody.... Po základní škole jsem nastoupila na gymnázium v nedalekém městě. Studijní výsledky poklesly. Zápasila jsem hlavně s matematikou.... (smích) Po maturitě jsem už nechtěla dál studovat. V tu dobu jsem už měla vážnou známost se současným manželem, který odsud nepochází, ale pracoval zde. No, seznámili jsme se samozřejmě u našich v hospodě. (smích)“ Z vypravování informantky Jaroslavy je zřejmé, že i přes dobré studijní výsledky školu nepovažovala za prioritu. Často se v průběhu rozhovoru spíše rozpovídává o manuální práci doma kolem hospodářství, či pomoci v kuchyni v hospodě. „*Práce doma mi nikdy nevadila, ráda jsem pomáhala rodičům.... Oni k nám se sestrou byli zase štedří.... Už tehdy jsem se ráda pěkně moderně oblékala a zůstalo mi to stále.... (smích) Krátce jsem pracovala u pošty.... V tu dobu jsem se provdala za Milana a brzy se nám narodil první syn. Takže moje počáteční pracovní kariéra dlouho netrvala (úšklebek).... Manželovi to vyhovovalo, protože byl drobet žárlivý (opět úšklebek).... Bydleli jsme u rodičů společně s rodiči a se sestrou a jejím manželem. Přestože byl dům poměrně velký a byla tam ještě hospoda se sálem, podmínky k bydlení pro nás všechny byly poměrně stísněné.... Záhy jsme si s manželem, za značné pomoci manuální i finanční rodičů z obou stran, začali stavět rodinný dům na rozlehlé zahradě rodičů.... Práce hodně, kam jen oko dohlédlo. Bylo nás na ni však dost, tak jsme to poměrně v pohodě zvládali.... Zanedlouho, co jsme dostavěli dům, se nám narodil druhý syn.... Do zaměstnání jsem opět nastoupila po více, jak čtyřech letech. Kluci dojížděli do školky do vedlejší vesnice.... S výchovou dětí nám pomáhali rodiče. Nám i mojí sestře, která zůstala bydlet v domě s rodiči a měla postejně staré děti jako my....“**

Informantka Jaroslava se podle jejích slov práce nikdy nebála a ta také tvořila velkou náplň jejího každodenního života.

b) Zaměstnání = uspokojení

Téměř vždy usměvavá Jaroslava se při vzpomínkách na roky strávené v zaměstnání ještě více rozzáří. Je zřejmé, že ji naplňovalo po celý život a ještě dnes, když ji požádají o pomoc, jde ráda. Říká, že si tam chodí odpočinout od každodenních domácích starostí. I když, ví, že po návratu domu na ni čeká zase celá řada povinností. Někdy i nepříjemných. *„Když jsem konečně natrvalo nastoupila do zaměstnání, byla jsem hned od samého počátku nadšená. Ať už jsem dělala cokoli. Od skladové účetní, přes sekretářku, pracovníci v oddělení personalistiky a mezd, všeobecnou účetní až po hlavní účetní. Práce jsem se vždy poměrně rychle a snadno naučila. A musím říci, že mě vždycky bavila.... Obvykle jsme měli i dobrý kolektiv. Myslím si, že jsem byla oblíbená. A díky tomu, že jsem práci snadno zvládala, byla jsem i uznávaná. Což mě samozřejmě těšilo.... Milé byly i komplimenty ze strany mužů. Asi jsem se ji docela líbila (smích)“* Jaroslava našla v zaměstnání určitý druh uspokojení.

8.2.2 Interpretace tématu Velká rodina

a) Vzájemná pomoc, opora a spolupráce

Jaroslava si velice dobře uvědomuje výhodu velké rodiny. Tak jak to bylo v jejím případě, kdy žila s rodinou, rodiči a rodinou své sestry takřka „na jednom dvorku“. Všichni si vzájemně pomáhali a byli si oporou. Všichni společně pracovali kolem hospodářství (zvířectva, zahrad) i kolem chodu hospody. Pomocníkem a dobrým rádcem jim byli strýc, svobodný mládenec, který žil rovněž v domě rodičů a bezdětná teta se strýcem, kteří bydleli v domku opodál. *„Na ty časy ráda vzpomínám. Když jsme byli děti malé, my mladí, rodiče, strýcové a teta relativně zdraví.... Všichni se ať už jen malým způsobem podíleli na výchově našich, vlastně čtyřech, dětí. Mých dvou kluků a sestřina syna a dcery.... Mněli jsme dohromady všeho hodně, domů, zahrad, luk, polí a zvířat a bylo s tím hodně práce. Ale na tu práci nás bylo taky hodně, takže jsme to všechno společnými silami zvládali. Chodit ještě do práce a mít i tu hospodu.... Všechno má své. Museli jsme hodně pracovat, ale zase jsme na tom byli dobře finančně.“* Skutečnost, že musela Jaroslava již od dětství doma pomáhat a později pracovat, se

pozitivně odrazila na jejím kladném vztahu a přístupu k práci v zaměstnání. K práci byla vedena od mala a to v ní zanechalo nevymazatelné stopy dodnes.

a) Finanční zajištění ve vazbě na úhlednost

Jaroslava si je rovněž vědoma skutečnosti, že poměrně velké pracovní nasazení se pozitivně odráželo ve finanční situaci celé rodiny. A díky ní si již od mládí mohla udržovat určitý životní standard. *„Za to, že jsme si tak mladí mohli bez problémů postavit dům a vybavit ho a pořídit si auto, vděčíme finanční podpoře rodičů mých i manželových.... A nejen to. Mám ráda i hezké oblečení a tak jsem si ho mohla pořizovat. Njen sobě, ale i manželovi a synům... Hezky oblečená jsem ráda dodnes, i když už v mnohem menší míře... (smích). Mám a vždycky jsem měla ráda naši upravenost, ale taky pořádek a upravenost našeho domu a zahrady. A když jsem chodila do práce, tak i tam.... Ted', když už nežije sestra ani její muž, a mamka je už stará, snažím se stejným stylem udržovat jejich dům a zahradu.... Zkrátka, aby bylo všechno úhledný.... Je toho dost, ale nějak z toho nechci a nemůžu slevit.“*

Z poznatků z Jaroslavina vypravování usuzuji, že byla a stále je nejen velmi vitální, pracovitá a pořádná, ale i, použiji její výraz, úhledná. Osobně jsem se o tom přesvědčila při návštěvě jejich domu, zahrady a domu, ve kterém žije její stará maminka. I když, jak sama říká, v poslední době ji to už docela zmáhá, ale musí to tak prostě být. Dospěla jsem k názoru, že o Jaroslavě bylo a je všeobecně známo, jak doma na vsi, tak v zaměstnání že je pořádná, šikovná a pohledná. Tento fakt ji těšil a přinášel a stále ještě přináší uspokojení. Je to taková její image a i když už nemá tolik energie jako dřív, snaží se jí ze všech sil udržet. Rovněž se snaží přispět i tomu, aby se obdobným způsobem prezentovaly rodiny jejich synů. Což by jí dělalo radost a přinášelo uspokojení. *„Ted' se zase s manželem snažíme finančně podporovat naše syny s jejich rodinami, i když to nepotřebují, jsou oboje soběstační.... Taky mě těší, když mají hezké a hezky zařízené bydlení.... Ráda kupuji snachám i vnoučatům pěkné věci, aby jim to slušelo. Ale musím už opatrně, protože ne vždycky se trefím do jejich vkusu. Snachy sice nic neříkají, ale všimnu si, že to pak nenosí.... A velké děti od staršího syna, ty už mi to i řeknou. Ať jim radši nic nekupuju, nebo že si se mnou půjdou vybrat něco sami.... (smích)“*

b) Rozpadající se velká rodina

Jaroslava většinou hezky hovořila o velké rodině. Ale zmínila se i o strastech a starostech, když se velká rozšířená rodina rozpadá. *„Jak plynul čas, postupně začali stonat a umírat jednotliví členové naší velké rodiny. Nejprve zemřel tatínek, potom, strýcové, teta.... Vždycky jsem to velice těžce nesla psychicky.... Většinou jsme veškeré věci okolo pohřbu atd. zařizovali my s manželem. Takže ještě spousta starostí.... Většinou pak přišla nějaká radostná událost v podobě přírůstku do rodiny, našich milých vnoučat.... Když však začali umírat i ti mladí, nejdřív švagr, to jsem rozdýchávala ještě mnohem těžčeji.... Po švagrovi zůstala ve vedlejší vesnici stará maminka, o kterou jsme se museli samozřejmě postarat. Jelikož sestra měla přeci jen trochu duševní handicap, veškeré vyřizování a starosti o tchýni mé sestry připadly na mě. Nemůžu říct, že by mi to vadilo, protože stará paní, i na svůj věk, byla velice rozumná a poměrně soběstačná. Nakonec, když už nemohla bydlet v domku sama, vyřídila jsem jí pobyt v domově důchodců. Zanedlouho zemřela.... A dva dny po její smrti se nám narodila nejmladší vnučka. Ta nám zase přinesla radost do života.... Doposud největší rána přišla před dvěma lety po Vánocích, kdy zemřela moje o dva roky starší sestra. Byla velice těžce nemocná a my jsme to téměř do poslední chvíle nevěděli....(pláč) Nechci na to raději ani vzpomínat.... Bylo to strašné, strašné, strašné.... Takže v domě, který byl kdysi nacpaný k prasknutí, zůstala už jen moje stará mamka a svobodný syn zemřelé sestry.... (povzdech)“* Jaroslavino vypravování svědčí o jejím vřelém vztahu k celé rozvětvené rodině. Jejíž postupná ztráta ji velice těžce zasahuje. V těchto nejtěžších životních situacích ji vždy „drží nad vodou“ přítomnost vnoučat a pomoc ze strany manžela a zejména synů s ženami.

8.2.3 Interpretace tématu Život na vesnici versus život ve městě

a) Vesnice aneb práce, volnost, svoboda

Jaroslava byla od mlada zvyklá pracovat v hospodářství, pracovat na zahradě, starat se o zvířata. Očividné je, že jí to nevadilo a podle současného vzhledu okolí domu, se domnívám, že jí to baví ještě dnes. Dokázala by si představit změnu a přestěhovat se z vesnice, kde práce nikdy nekončí do města a třeba i do bytu?

„Když toho mám v současné době plné zuby. Běhám z jednoho domu do druhého, a to několikrát denně. Protože v mém rodném domě bydlí stará mamka, o

kerou se starám a která za žádnou cenu nechce jít k nám do domu.... Takže uklízím, peru, vařím ve dvou domácnostech.... Synovec odjíždí do práce v pět ráno a vrací se většinou po šesté večer. Nemají v domě ústřední topení, takže teď v zimě zatápím odpoledne ve trojích kamnech.... Staráme se společně s manželem, syny a synovcem o několik zahrad a ještě máme ohradu s daňky a muflony.... Takže si to dokážeš představit, ale raději si to snad ani nepředstavuj.... Uhoněná jsem strašně. Večer vždycky padnu jako zabitá.... Takže bych byla nejraději, kdyby se všechny pozemky a domy prodali a my se v klidu odstěhovali do města. A klidně i do bytu.... Jenomže vím, že to nejde, už kvůli mamce. A taky vím, že se to nikdy nestane.... Ale když už toho mám opravdu dost, šla bych hned.... Pravdou také je, že nevím, jestli bych vydržela zavřená v bytě. Možná tak v zimě, tak dva, tři dny. Ale jinak potřebuji volnost. Vyběhnout ven, tu něco utrhnout, tu něco zasadit.... Když to vezmu kolem a kolem, tak jsem tady vlastně spokojená. No, co jiného mi zbývá (smích).... Za více méně psychický relax považuji, když mě požádají z bývalého zaměstnání, abych jim přišla vypomoci v době roční uzávěrky.“ Jaroslavino vypravování mě přesvědčilo o tom, že je to velice, velice pracovitá a vitální žena, která by se pro spokojenost a starost o svou rodinu doslova upracovala.

b) Sousedské vztahy

Z rozhovoru s informantkou Jaroslavou plyne, že by vlastně současné bydliště na vesnici nerada opustila i kvůli dobrým sousedským vztahům. „*Máme dobré, nekonfliktní sousedy.... No, nejlepšími sousedy byli sestra s manželem (zachvění hlasu)... Naproti přes silnici mám skvělou sousedku. Ona se sem provdala před padesáti lety, vždycky jsme spolu dobře vycházely. Paradoxní je, že tykat jsme si začaly až před třemi lety (smích).... Možná budeme jednou i vzdálené příbuzné. Naše nejstarší vnučka chodí už několik let s vnukem její švagrové (opět smích).... Obě rády pečeme, takže si každou chvíli vyměňujeme naše nové výtvary.... Sousedka odvedle je chytrá žena, ale strašně ráda se chlubí a to mě úplně nesedí.... Asi bych si už těžko zvykala na nové sousedy.“*

9 Rozhovor s Evou

Rozhovor s Evou probíhal jako třetí v pořadí. Po rovněž předem telefonicky domluveném termínu schůzku jsem ji navštívila ve městě, kde žije se svým manželem v panelovém domě. Eva mě již očekávala u výtahu a přivětivě mě zvala dál do bytu. V chodbě jsme se pozdravili s Eviným manželem, který se právě chystal na zdravotní procházku. Eva mě usadila do křesla v malém útulném obýváku a nabídla mi kávu.

Eva rovněž zodpověděla všechny moje položené otázky. Rozhovor, který byl zaznamenán na diktafon a trval 40 minut. Po skončení výzkumného šetření Eva společně se mnou opustila byt a šla naproti svému manželovi, že se půjdou ještě chvíli projít.

9.1 Charakteristika informantky Evy

Evě je 70 let, se svým manželem mají dceru a syna a od nich dvě vnoučky. Eva má středoškolské vzdělání - čtyřletou hospodářskou školu. V současné době je již 13 let v důchodu. Předtím pracovala jako sekretářka, administrativní pracovnice u vojska, potom jako účetní a nakonec dlouhou dobu jako referentka bytového hospodářství. Eva je malé, štíhlé postavy.

9.2 Hlavní schéma rozhovoru s Evou

- 1. Otec pedant, manžel alkoholik**
 - a) Vidina osamostatnění se**
 - b) Nepovedený vztah**

- 2. Nová rodina**
 - a) Inzerát**
 - b) Přírůstek do rodiny a stěhování**
 - c) Šťastný život**
 - d) Život na vesnici versus život ve městě**

9.2.1 Interpretace tématu Otec pedant, manžel alkoholik

a) Vidina osamostatnění se

Při otázce týkající se informantčina studia Eva pohovoří jen velmi stručně. *„Nepocházím odsud, do školy základní i střední jsem chodila v Liberci. Učila jsem se vcelku dobře. To jsem musela, otec byl hroznej pedant. To jsme s bráchou museli stříhat. Ze školy domů, napsat úkoly, naučit se. Pak nějaká práce. A potom teprve volno.... Znamky jsem měla dobrý, ale vrátit do školních let bych se už nechtěla.... Byla jsem ráda, že jsem dostudovala, chtěla jsem se za každou cenu osamostatnit, abych mohla odejít z bytu od rodičů.... Otec nás pořád sekýroval. Lžičky v šufletu musely být v zákrytu, hrníčky ouškama na jednu stranu.... No, nemohla jsem to v té době už rozdejchat.... Mrzelo mě, že když odejdu z bytu, víc jeho pedantské pozornosti se upne na maminku a bráchu.“* Evino povídání zcela jednoznačně vypovídá o tom, že si s otcem moc nerozuměla, jelikož svým pedantským chováním usurpoval celou rodinu. Z vyprávování vyplývá, že s maminkou a bratrem měla mnohem lepší vztah.

b) Nepovedený vztah

„Po střední škole jsem nastoupila do místních tiskáren jako sekretářka a seznámila jsem se tam s mým budoucím manželem, pekařem. Byl starší než já o osm let. Vzplanula mezi námi láska jako trám. Karel bydlel sám ve dvoupokojovém bytě. Rodiče už neměl.... Téměř do roka a do dne od seznámení byla svatba. A za pět měsíců po ní se nám narodila dcera.... K manželovi do bytu jsem odcházela v den svatby. Dřív by to otec nedovolil.... Konečně se mi splnil sen, že jsem se vymanila z otcových spárů. A budu žít, i když ne svobodná, ale svobodnějším životem.... Sen se však brzy po narození dcery začal rozplývat.... Ještě před jejím narozením přišel domů asi dvakrát napitý, ale vysvětlil mi to, že s kamarády slavili narození potomka. Nepřikládala jsem tomu zvláštní význam. Po čase chodil domů napitý stále častěji a stále ve větší míře.... Jednou mě dokonce i udeřil.... Omlouval se, sliboval, že už pít nebude. Uvěřila jsem. Láska je holt slepá.... Sliby mu vydržely asi tři týdny a zase se to opakovalo, a když pak jednoho dne vztáhl ruku na dceru, sbalila jsem nám oběma věci a odešly jsme.... Dceři tehdy bylo dvacet měsíců.... Musela jsem se se sklopenou hlavou vrátit domů k rodičům, k otci. (povzdech)“ Evino vyprávění působí velmi emotivně a svědčí o tom, že si Eva vytvořila na základě nedobrych zkušeností s muži ve své rodině, negativní vztah k mužům obecně.

9.2.2 Interpretace tématu Nová rodina

a) Inzerát

„Ačkoliv jsem byla vůči mužům zatrpklá. Po čase mě kamarádka přesvědčila, abych si dala inzerát, že přeci nebudu s malou věčně sama.... Nebudu to protahovat. Měla jsem kliku, protože se mi na inzerát ozval můj současný manžel.... Pocházel z nedaleké vesnice odsud a taky už neměl rodič. Přijel se za mnou podívat s rodinou svého kolegy z práce.... Jelikož jsem byla zvyklá na dominantního otce i manžela, působil na mě velmi zakřiknutě.... Po čase za námi začal jezdit sám a pravidelně. A opět po roce známosti jsme se s dcerou stěhovaly za ním na vesnici sem na Vysočinu.“
Z informantčiny výpovědi je patrné, se rozhodla správně.

b) Přírůstek do rodiny a stěhování

Informantka Eva v další části našeho rozhovoru potvrdila moji prvotní domněnku, že si k mužům na základě nedobrych vztahů s otcem a prvním manželem vytvořila negativní vztah obecně. Následně však dodala, že tento její postoj vůči mužům přehodnotila díky novému manželovi. *„Když byly dceři čtyři roky, narodil se nám syn. Byli jsme všichni šťastní. Já, na základě předchozí zkušenosti ještě šťastnější. Protože můj nový manžel se alkoholu ani nedotkl, ani při této šťastné události.... Ještě asi rok a půl jsme bydleli na vesnici, nic tam nebylo. Všude jsme dojížděli.... Museli jsme se spoléhat jen sami dva na sebe. Nikdo blízký, kdo by mohl pomoci, tu nebyl. To náš vztah s manželem ještě více upevnilo.... Dostali jsme byt od bytového družstva v nedalekém městě.... Radost jsem měla obzvlášť já, protože jsem z města pocházela. Manželovi se z rodné chalupy asi moc nechtělo, ale protože nás měl rád, nic nenamítal a už jsme se stěhovali.“*

c) Šťastný život

Eva dále se zaujetím vyprávěla o šťastném rodinném životě, dobrém zaměstnání a spořádaných dětech. *„Po předchozích neblahých zkušenostech bych se snad i obávala představovat si, že můj další život po boku druhého manžela bude tak poklidný a šťastný.... Děti nám dělaly vždycky jenom radost.... Zaměstnání jsme měli rovněž dobrá a na zdejší podmínky poměrně dobře placená.... Zkrátka užívali jsme si života v poklidu.... Po narození vnuček jsme se oba těšili, až půjdeme do důchodu a budeme si jich moci užívat.“*

d) Život na vesnici versus život ve městě

Na otázku jak by informantka charakterizovala spokojenost s dřívějším životem na vesnici a současným ve městě odpovídala následovně: „*Je to diametrální rozdíl. Na vesnici jsme sice žili jenom chvíli, když byly děti malé a později jsme tam jezdili víkend co víkend. Ale nikdy už bych se tam natrvalo vrátit nechtěla... Výhody života ve městě jsou nesporné. Vše je zde mnohem snadněji dostupné Obzvlášť teď, když jsme už v důchodu a máme různé zdravotní neduhy a potřebujeme každou chvíli k doktorovi.... My si tady ve městě důchodu užíváme.... Chodíme i na Seniorskou akademii, kterou tady pořádá městský úřad.... Navštěvujeme různé koncerty, divadelní představení, přednášky, výstavy, atd.... Opravdu jsme zde šťastní a spokojení.... S přibývajícím věkem jsme dospěli i k názoru, že se obejdeme i bez té chalupy na vesnici a před několika roky jsme ji prodali. Tím nám odpadly i starosti s jejím udržováním.... Jak říkám, už bych nikdy neměnila.“*

10 Shrnutí

Problémem je už samotný výraz postavení ve společnosti a kvalita života. Pod těmito pojmy si každý člověk, laik či odborník, představí něco jiného. Co je jedním člověkem považováno za důležité, nemusí mít pro druhého téměř žádnou cenu. Proto je podle mého názoru velmi náročné pokoušet se pochopit a následně interpretovat subjektivní chápání kvality života jiného člověka či skupiny lidí. Informanty byli v mém případě tři ženy ve věku od šedesáti osmi let do sedmdesáti dvou let. Všechny informantky žijí v manželství. Cílem této práce bylo zjistit, jak vnímají svoji spokojenost v životě, postavení ve společnosti a kvalitu svého života. V rámci polostrukturovaných rozhovorů jsem se zaměřila především na jejich dosavadní život, rodinu, vzdělání, vztahy s okolím, druhy a strukturu aktivit, kterým se senioři věnují, aktuální pocit spokojenosti či nespokojenosti. Z rozhovorů jsou patrné jisté shody, především výrazný význam nejbližší rodiny na spokojenost seniorů. Současně ale se objevují i jisté difference. Senioři žijící na vesnici zdůrazňují především vedle významu rodiny i význam sousedských vztahů. Přestože obě informantky z venkova uvádějí, že by život ve městě byl pro ně aktuálně pohodlnější (dálkové topení, teplá voda, dostupnost lékařů apod.), obě shodně uvádějí, že právě přerušení sociálních kontaktů je to, čeho se obávají. Všechny informantky při vyprávění o svém životě zdůrazňují mimořádný význam „velké rodiny“. Ve dvou případech je vzpomínka na dětství a mládí spojována s velmi pozitivními zážitky. V případě třetí informantky je vzpomínka na dětství spojená s negativní zkušeností s pedantským otcem. Z rozhovoru se všemi informantkami však vyplývá, jak velký vliv měla primární rodina na jejich další, což znamená i seniorský život. Z hlediska současných aktivit informantek lze hovořit o tom, že svůj čas využívají k úklidu, vaření a ostatním činnostem souvisejícím s chodem jejich domácností. Ve zbývajícím volném čase se věnují svým koníčkům, setkávání s rodinou a známými.

Péči o domácnost vyčleňují senioři co možná nejméně času, zabývají se pouze činnostmi důležitými a nepostradatelnými pro jejich život. Naopak většinu času si šetří pro své záliby, jako je zahradničení, chov domácích zvířat, sledování televizního a rozhlasového vysílání či čtení a pletení. Je zjevné, že převládající typ aktivit a čas, který je na ně vyčleněn, určuje subjektivní vnímání kvality života seniorů, neboť svobodná volba výplně času je důležitým předpokladem pro pocit spokojenosti a smysluplnosti jejich života. Mezi své záliby senioři řadí mimo jiné také setkávání s rodinou a přáteli,

přičemž těmto aktivitám podřizují ostatní činnosti, které v daném čase jindy běžně vykonávají.

Obecně lze říct, že všechny dotazované seniorky považují svůj současný život za spokojený. V žádném z rozhovorů se neobjevil významnější prvek negativních reakcí ze strany sociálního prostředí, sousedů, nebo jakýkoliv náznak dehonestace. Samozřejmě při hodnocení současného života se projevují problémy zdravotní, které k věku informantek patrně patří. V názoru na prioritu venkova či města se výrazně projevují vlivy z dětství. První dvě informantky z venkova pocházejí, jsou na venkovský život celoživotně navyklé a jediným zvažovaným důvodem pro stěhování do města, by byl již výše uvedený pohodlnější život. Z rozhovorů s oběma informantkami jsem ale dospěla k závěru, že úvahy o stěhování do města nejsou myšleny zcela vážně. Třetí informantka ve městě v dětství vyrůstala. Její krátkodobý pobyt na venkově ji neuspokojil a tak přivítala možnost stěhování do města. Nemá to ale nic společného se seniorským věkem, ale se skutečností, že byla a je na městský život zvyklá.

Závěrečná poznámka se týká mimořádného významu partnerských vztahů na hodnocení aktuálního života. Ani v jediném případě se neobjevily náznaky partnerských problémů, a pokud ano, pak byly chápány spíše jako žert. Za zmínku také stojí, že osobnostní vývoj, zvyky, způsob oblékání i prožívání vlastního postavení se ve všech případech utvářely už od dětství a ve větší či menší míře zůstávají i v seniorském věku. A nejedná se pouze o oblékání, péči o „úhlednost“ v domě i okolí, ale též například v úzkostnosti v prožívání života partnerů, dětí, vnoučat a ostatních blízkých osob.

Ve všech případech byly pro mě návštěvy u informantek a rozhovory s nimi velmi příjemným a obohacujícím zážitkem. Neobjevila jsem výraznější prvky skepse, zklamání, či zneuznání ze strany okolí. Jedinou výjimkou snad byly některé poznámky v rozhovoru s informantkou Jiřinou. V jejím případě se ale patrně jedná spíše o osobnostní rys, než o vliv věku.

Závěr

V této diplomové práci bylo nahlédnuto na aktuální téma dnešní doby, kterým je stáří, stárnutí, kvalita života seniorů a jejich postavení ve společnosti. Není pochyb o tom, že jsou senioři specifickou skupinou populace, která se nachází v životním stádiu nazývaném stáří, nebo také třetí věk.

V teoretické části práce je vymezena problematika stáří a stárnutí v pojetí renomovaných autorů, kteří se touto problematikou zabývali. Postupně se zabývá otázkami, kterými byly stárnutí a jeho teorie, stáří z pohledu kalendářního, demografického, biologického, sociálního, psychologického a funkčního. Dále pak otázkou přípravy na stáří a jeho zvládnutí. Samostatná kapitola je věnována problematice ageismu. Pro účely práce bylo důležité analyzovat postavení seniorů ve společnosti včetně vybraných ukazatelů, jimiž jsou bydlení, vzdělávání, prezentace v médiích apod.

Hlavním cílem výzkumného šetření bylo zjistit konkrétní faktory, které se podílejí na postavení seniorů v rámci společnosti, a to z pohledu senierek žijících v partnerském svazku ve vlastní domácnosti. Vedlejším cílem pak bylo zmapovat rozdíly v názorech na spokojenost informantek žijících ve městě a na venkově.

Základní výzkumnou otázkou bylo: Jaké faktory se podílely a podílejí na subjektivním pocitu spokojenosti senierek. Vedlejší výzkumnou otázkou bylo: Zda ovlivňuje pocit spokojenosti či nespokojenosti senierek venkovské nebo městské prostředí.

Z původně vytipovaných párů seniorů vlivem okolností, případně nezájmu oslovených, zůstaly k vlastním výzkumným rozhovorům tři seniorky. S pomocí těchto tří informantek, které se velmi ochotně rozvyprávěly o zážitcích svého života, bylo v empirické části vycházeno. K analýze rozhovorů byla zvolena metoda IPA, která umožňuje do tématu proniknout a podívat se na něj z perspektivy vlastního informanta. V analýze byl realizován pokus zamyslet se nad tím, jaké faktory a skutečnosti informantky v průběhu života ovlivnily, a vyústily pak v celkový pocit spokojenosti či nespokojenosti. Současně byla provedena analýza trávení volného času. Další analyzovanou otázkou byl vliv rodiny, nejbližšího okolí a prostředí, v němž žijí na jejich život.

Subjektivní pocit spokojenosti dotazovaných senierek je ve všech případech především vázán na vztahy uvnitř primární i rozšířené rodiny. Shoda mezi

informantkami žijícími na venkově je v názoru, že pohodlnější život by měly ve městě. Obě byly celý život spokojeny s životem na venkově, nicméně vzhledem k přibývajícimu věku a zdravotním potížím by život ve městě považovaly za pohodlnější a jednodušší. Vedle toho však z názoru informantek vyplývá, že významný vliv na spokojenost mají sousedské vztahy, které na konkrétní vesnici jsou velmi pozitivní, a proto jejich případné přerušení v případě stěhování do města je prožíváno negativně.

V případě informantky žijící ve městě jsou argumenty jiné. Byla celý život zvyklá žít ve městě a krátkodobému životu na venkově nepřivykla.

Za zmínku také stojí, že osobnostní vývoj, zvyky, způsob oblékání i prožívání vlastního postavení se ve všech případech utvářely už od dětství a ve větší či menší míře zůstávají i v seniorském věku.

Je třeba zdůraznit příjemnou atmosféru, ve které rozhovory probíhaly.

Patrně lze práci vytknout, že ze tří rozhovorů lze jen těžko dělat obecné závěry. Nicméně lze závěry považovat za zajímavé a vypovídající o některých aspektech života seniorů.

Použitá a prostudovaná literatura

BALOGOVÁ, B., ŽUMÁROVÁ, M. *Medzigeneračné mosty*. 1. vyd. Tlačiareň svidnická pre MENTA MEDIA, 2009. 112 s. ISBN 978-80-89392-08-7.

BENEŠOVÁ, Dana. *Gerontagogika: vybrané kapitoly*. 1. vyd. Praha: Univerzita Jana Ámose Komenského Praha, 2014. 136 s. ISBN 978-80-7452-039-6.

BÖHM, Erwin. *Psychobiografický model péče podle Böhma*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2016. 208 s. ISBN 978-80-2043-197-4.

ČEVELA, Rostislav, KALVACH, Zdeněk, ČELEDOVÁ, Libuše. *Sociální gerontologie: úvod do problematiky*. 1. vyd. Praha: Grada, 2012. 263 s. ISBN 978-80-865-7893-4.

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 4., nezměn. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 372 s. ISBN 978-80-246-1966-8.

DOPITA, M., Věk: stáří – role: prarodič. In SÝKOROVÁ, D., ŠIMEK, D., DOVŘÁKOVÁ, M. *Třetí věk trojí optikou*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2005. s. 33-42. ISBN 80-244-1006-0.

GAVORA, Peter. *Úvod do pedagogického výzkumu*. 1. vyd. Brno: Paido, 2000. 207 s. ISBN 80-85931-79-6.

GOLDMANN, Radoslav. *Vybrané kapitoly ze sociálních disciplín*. 3. přeprac. a dopl. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého Olomouc, 2006. 131 s. ISBN 80-244-1454-6.

GULOVÁ, Lenka, ŠÍP, Radim. *Výzkumné metody v pedagogické praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. 245 s. ISBN 978-80-247-4368-4.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, Jaroslava. *Aktivita jako projekt. Diskurz aktivního stárnutí a jeho odezvy v životech českých seniorů a seniorek*. 1. vyd. Praha: SLON, 2013. 171 s. ISBN 978-80-7419-152-7.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Manuálek sociální gerontologie*. 1. vyd. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 2002. 72 s. ISBN 80-701-3363-5.

HAŠKOVCOVÁ, Helena. *Fenomén stáří*. 2. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. 365 s. ISBN 978-80-8710-919-9.

HAYES, Nicky. *Základy sociální psychologie*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Portál, 2007. 166 s. ISBN 978-80-7367-283-6.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2008. 407 s. ISBN 978-80-7367-485-4.

HOLEŠOVÁ, Michala. Prožívaná zkušenost vybraných pedagogů s projektem "Zdravá škola"[online]. Brno, 2014
[cit. 2015-03-23]. Dostupné z:http://is.muni.cz/th/350813/pedf_m/Holesova_DP.pdf.
Diplomová práce. Masarykova univerzita.

HORSKÁ, Pavla. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. 480 s. ISBN 80-7038-011-X.

HROZENSKÁ, Martina. DVOŘÁČKOVÁ, Dagmar. *Sociální péče o seniory*. 1. vyd. Praha: Grada, 2013. 191 s. ISBN 978-80-247-4139-0.

JAROŠOVÁ, Darja. *Péče o seniory*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2006. 110 s. ISBN 80-7368-110-2.

JEDLIČKA, Václav a kol. *Praktická gerontologie*. 2. vyd. Brno: Institut pro další vzdělávání pracovníků ve zdravotnictví, 1991. 182 s. ISBN 80-701-3109-8.

JUNG, Carl Gustav. *Člověk a duše*. 2. vyd. Praha: Academia, 2001. 280 s. ISBN 80-200-0543-9.

KALIBOVÁ, Květa, VONDRÁKOVÁ, Alena, PAVLÍK, Zdeněk. *Demografie (nejen) pro demografy*. 3. přeprac. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. 241 s. ISBN 978-80-74190-12-4.

KALVACH, Zdeněk, ZADÁK, Z., JIRÁK, R. a kol. *Geriatric a gerontologie*. 1. vyd. Praha: Grada, 2004. 864 s. ISBN 80-247-0548-6.

KELLER, Jan. *Úvod do sociologie*. 5. vyd. Praha: Slon, 2010. 204 s. ISBN 978-80-86429-39-7.

KLEVETOVÁ, Dana, DLABALOVÁ, Irena. *Motivační prvky při práci se seniory*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. 208 s. ISBN 978-80-247-2169-9.

KOUKOLÍK, František. *Metuzalém: o stárnutí a stáří*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2014. 227 s. ISBN 978-80-246-2464-8.

KOUTNÁ KOSTÍNKOVÁ, Jana, ČERMÁK, Ivo. *Interpretativní fenomenologická analýza*. In: ŘIHÁČEK, Tomáš, ČERMÁK, Ivo, HYTYCH, Roman. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 190 s. ISBN 978-80-210-6382-2.

KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2008. 215 s. ISBN 978-80-736-7383-3.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie: možnosti, které čekají*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. 141 s. ISBN 978-80-247-3604-4.

KUBEŠOVÁ, Lucie. *Zdraví pro třetí věk*. 1. vyd. Česlice: Rebo Produktions CZ, 2006. 270 s. ISBN 80-7234-536-2.

MALÍKOVÁ, Eva. *Péče o seniory v pobytových zařízeních*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. 328 s. ISBN 978-80-247-3148-3.

MONTOUSSÉ, Marc, RENOUARD, Gilles. *Přehled sociologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2005. 336 s. ISBN 80-7178-976-3.

MATĚJČEK, Zdeněk, DYTRYCH, Zdeněk. *Radosti a strasti prarodičů, aneb, Když máme vnoučata*. 1. vyd. Praha: Grada, 1997. 144 s. ISBN 80-7169-455-X.

MATOUŠEK, Oldřich. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 2. rozšíř., přeprac. vyd. Praha: SLON, 2003. 144 s. ISBN 80-8585-024-9.

MINIBERGEROVÁ, Lenka, DUŠEK, Jiří. *Vybrané kapitoly z psychologie a medicíny pro zdravotníky pracující se seniory*. 1. vyd. Brno: Národní centrum ošetrovatelství a nelékařských zdravotnických oborů, 2006. 67 s. ISBN 80-7013-436-4.

MLÝNKOVÁ, Jana. *Péče o staré občany: učebnice pro obor sociální činnost*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. 192 s. ISBN 978-80-247-3872-7.

MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. 1. vyd. Praha: Paseka, 2004. 704 s. ISBN 80-7185-669-X.

MOŽNÝ, Ivo. *Sociologie rodiny*. 1. vyd. Praha: SLON, 1999. 250 s. ISBN 80-8585-75-3.

MPSV, *Kvalita života ve stáří – Národní program přípravy na stárnutí na období let 2008 až 2012*. 1. vyd. Praha: MPSV, 2008. 60 s. ISBN 978-80-86878-65-2.

MÜHLPACHR, Pavel. *Gerontopedagogika*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2004. 203 s. ISBN 80-210-3345-2.

NAKONEČNÝ, Milan. *Encyklopedie obecné psychologie*. 2. rozšíř. vyd. Praha: Academia, 1997. 437 s. ISBN 80-2000-625-7.

NÉMETH, František a kol. *Geriatría a geriatrické ošetrovatelství*. 1. vyd. Martin: Osveta, 2009. 19 s. ISBN 978-80-8063-314-1.

ONDRUŠKOVÁ, Jiřina. *Stáří a smysl života*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2011. 168 s. ISBN 978-80-246-1997-2.

ORAVCOVÁ, Jana. *Vývinová psychológia (vysokoškolské učebné texty)*. 1. vyd. Žilina: EDIS – vydavateľstvo Žilinskej univerzity, 2006. 87 s. ISBN 80-8070-510-0.

PACOVSKÝ, Vladimír. *O stárnutí a stáří*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1990. 135 s. ISBN 80-201-0076-8.

PACOVSKÝ, Vladimír. *Geriatricie*. 1. vyd. Praha: Scientia medica, 1994. 150 s. ISBN 80-85526-32-8.

PETROVÁ KAFKOVÁ, Marcela. *Šedivějící hodnoty? Aktivita jako dominantní způsob stárnutí*. 1. vyd. Brno: Muni Press, 2013. 181 s. ISBN 978-80-210-6310-5.

PETRUSEK, Miloslav. *Velký sociologický slovník*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1996. s. 749-1627. ISBN 80-7184-310-5.

PICHAUD, Clément, THAREAUOVÁ, Isabelle. *Soužití se staršími lidmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. 160 s. ISBN 80-7178-184-3.

POKORNÁ, Andrea. *Komunikace se seniory*. 1. vyd. Praha: Grada, 2010. 160 s. ISBN 978-80-247-3271-8.

PŘIBYL, Hugo. *Lidské potřeby ve stáří*. 1. vyd. Praha: Maxdorf, 2015. 96 s. ISBN 978-80-7345-437-1.

PŘIDALOVÁ, Marie. Péče o staré rodiče – nový úděl mladších seniorů? *Sociální práce*. Brno: ASVSP, roč. 2004, č. 2. s. 68-81. ISSN 1213-624.

RABUŠIC, Ladislav. *Česká společnost stárne*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1995. 192 s. ISBN 80-2101-155-6.

REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. 192 s. ISBN 978-80-247-3006-6.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990. 435 s. ISBN 80-7038-078-0.

ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem: vývojová psychologie*. 3. vyd. Praha: Portál, 2004. 390 s. ISBN 80-7367-124-7.

ŘIHÁČEK, Tomáš, ČERMÁK, Ivo, HYTYCH, Roman. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 190 s. ISBN 978-80-210-6382-2.

SAK, Petr, KOLESÁROVÁ, Karolína. *Sociologie stáří a seniorů*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2012. 225 s. ISBN 978-80-247-3850-5.

SMITH, Jonathan A., FLOWERS, Paul, LARKIN, Michael. *Interpretative phenomenological analysis: theory, method and research*. 1 st ed. Thousand Oaks: Sage, 2009. 225 s. ISBN 978-14-129-0833-7.

STUART-HAMILTON, Ian. *Psychologie stárnutí*. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. 319 s. ISBN 80-7178-274-2.

SÝKOROVÁ, Dana, CHYTIL, Oldřich. *Autonomie ve stáří: strategie jejího zachování*. 1. vyd. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Zdravotně sociální fakulta, 2004. 324 s. ISBN 80-7326-026-3.

SÝKOROVÁ, Dana, ŠIMEK, Dušan, DVOŘÁKOVÁ, Miroslava. *Třetí věk trojí optikou*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 2005. 187 s. ISBN 80-244-1006-0.

TOPINKOVÁ, Eva. *Geriatricie pro praxi*. 1. vyd. Praha: Galén, 2005. 270 s. ISBN 80-7262-365-6.

TOŠNEROVÁ, Tamara. *Ageismus: průvodce stereotypy a mýty o stáří*. 1. vyd. Praha: ambulance pro poruchy paměti, 2002. 45 s. ISBN 80-238-9506-0.

URBAN, Lukáš. *Sociologie*. 1. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2006. 376 s. ISBN 80-86-861-457.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie II. Dospělost a stáří*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2007. 463 s. ISBN 978-80-246-1318-5.

VENGLÁŘOVÁ, Martina. *Problematické situace v péči o seniory, příručka pro zdravotnické a sociální pracovníky*. 1. vyd. Praha: Grada, 2007. 96 s. ISBN 978-80-247-2170-5.

VIDOVIČOVÁ, Lucie., RABUŠIC, Ladislav. *Senioři a sociální opatření v oblasti stárnutí a v pohledu české veřejnosti*. 1. vyd. Praha: VÚPSV Praha, 2003. 67 s.

VIDOVIČOVÁ, Lucie. *Stáří ve městě, město v životě seniorů*. 1. vyd. Praha: Slon, 2013. 371 s. ISBN 978-80-7419-141-1.

ZAVÁZALOVÁ, Helena. *Vybrané kapitoly ze sociální gerontologie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2001. 98 s. ISBN 80-246-0326-8.

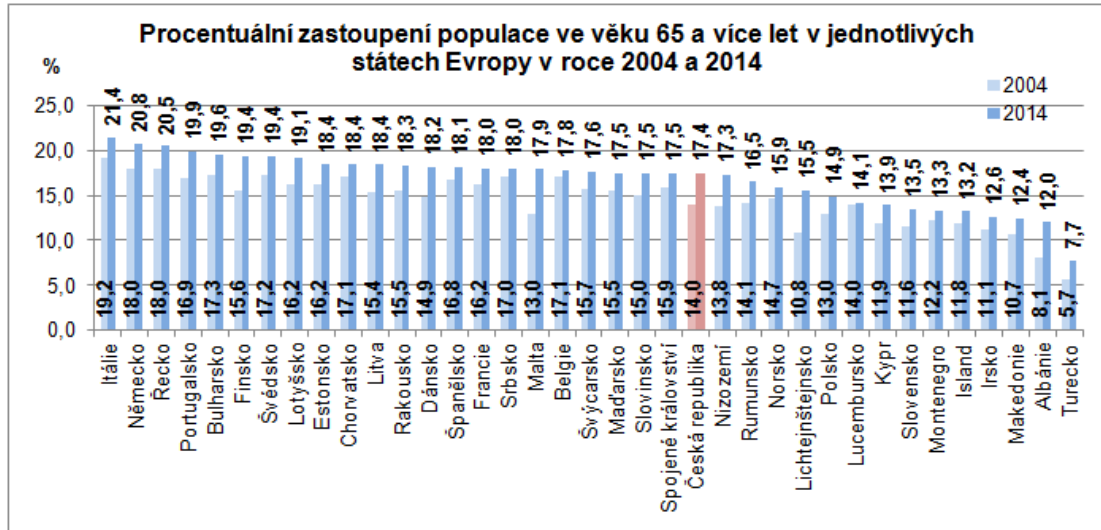
Online zdroje

TRUSINOVÁ, Romana. Věk jako zdroj sociální identity. *Sociologický časopis* [online]. 2012. č. 1 [cit. 2016-06-23]. Dostupné z: http://sreview.soc.cas.cz/uploads/c87cf5332f8227ba4716d8c2b215880d2d48893c_Vek%20jako%20zdroj%20socialni%20identity.pdf

Věková struktura k 31. 12. 2015: Česká republika. Český statistický úřad [online]. Praha [cit. 2016-08-22]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/staticke/animgraf/cz/index.html?lang=cz>

Přílohy

Graf č. 1: Senioři

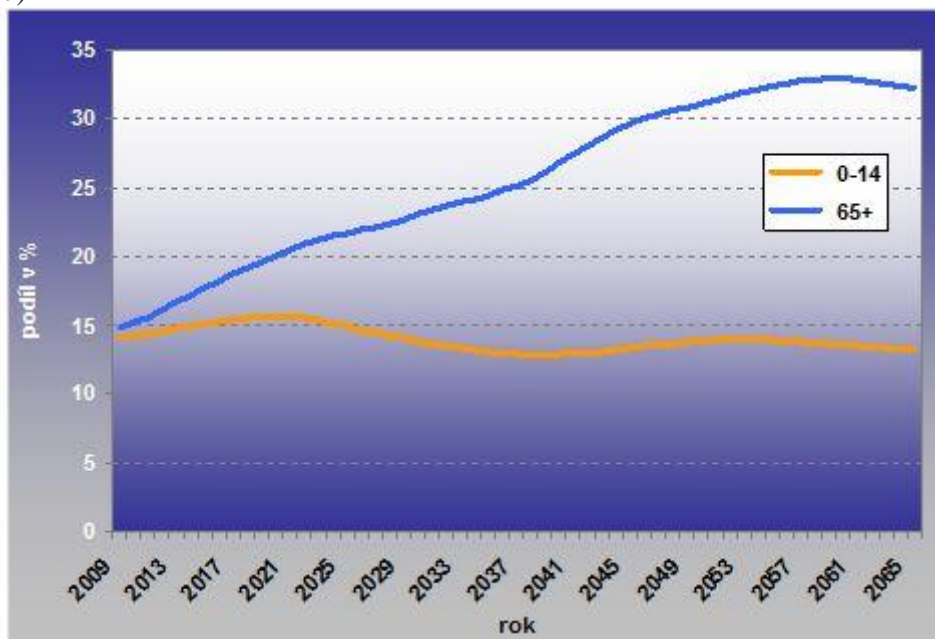
Zdroj dat: [Eurostat](#)

Tabulka č. 1: Vývoj složení obyvatelstva ČR podle hlavních věkových skupin mezi lety 2000-2065, vybrané roky (v %)

Věk	2000	2010	2015	2020	2025	2035	2045	2055	2065
0-14	16,4	14,2	15,1	15,6	14,9	13,0	13,3	13,9	13,2
15-64	69,8	70,6	67,2	64,4	63,4	62,5	57,0	53,7	54,6
65+	13,8	15,2	17,7	20,1	21,7	24,5	29,6	32,4	32,2

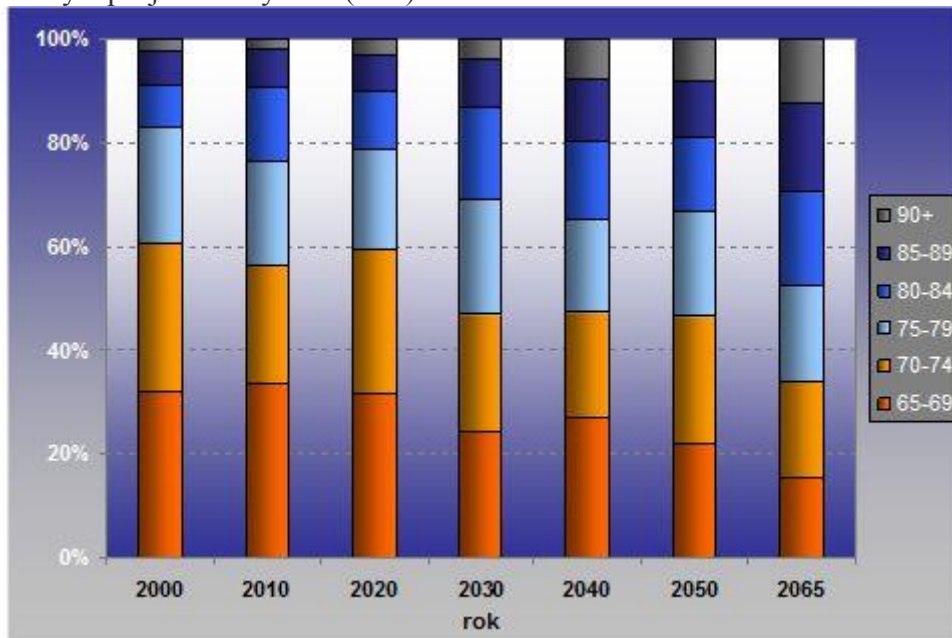
Zdroj: ČSÚ

Graf č. 2: Vývoj dětské a poproduktivní složky obyvatelstva ČR mezi lety 2009-2065 (v %)

Zdroj: ČSÚ

Graf č. 3: Věková struktura skupiny seniorů (ve věku 65 a více let) ve vybraných letech, reálný a projektovaný stav (v %)

Zdroj: ČSÚ

Tabulka č. 2: Charakteristiky věkové skladby a indexy zatížení produktivní složky obyvatelstva ČR mezi lety 2000-2065, vybrané roky (v %)

	2000	2010	2015	2020	2025	2035	2045	2055	2065
průměrný věk	38,8	40,6	41,6	42,7	43,9	46,3	47,5	48,3	49,0
index stáří	83,1	107,0	117,1	128,7	145,6	187,8	222,5	232,7	243,6
index závislosti I	23,9	20,2	22,5	24,2	23,5	20,8	23,4	25,9	24,2
index závislosti II	19,8	21,6	26,3	31,2	34,2	39,1	52,0	60,2	58,9
index ek. zatížení	59,3	54,6	59,0	66,9	72,0	74,0	89,7	103,3	100,8

Graf č. 4: Věková struktura skupiny seniorů (ve věku 65 a více let) ve vybraných letech, reálný a projektovaný stav (v %)

